

องค์กรชาวบ้านป่าดงลาน

5.1 ความนำ

แต่เดิมพื้นที่ป่าดงลานมีสภาพเป็นผืนป่าที่อุดมสมบูรณ์แห่งหนึ่ง ชาวบ้านได้เข้าทำกินและหากินในพื้นที่มานาน ต่อเมื่อการพัฒนาาระบบเศรษฐกิจแบบเปิดได้ดึงเอาชาวบ้านเข้าสู่วงจรตลาดพร้อมกับการส่งเสริมการปลูกพืชไร่ การสร้างระบบสาธารณสุขูปโภคขนาดใหญ่ และการทำสัมปทานไม้ในพื้นที่ได้ก่อให้เกิดการรุกพื้นที่ป่าเพื่อจับจองพื้นที่ทำกิน

เมื่อสภาพพื้นที่ป่าของประเทศได้ลดลงอย่างรวดเร็วรัฐจึงได้มีนโยบายในการอนุรักษ์ป่า โดยกำหนดให้มีพื้นที่ป่าร้อยละ 40 ของประเทศ จากนโยบายดังกล่าวทำให้ต้องมีการอพยพชาวบ้านออกจากป่า โดยการกำหนดโครงการหมู่บ้านป่าไม้และโครงการ คจก. สาเหตุดังกล่าวได้สร้างความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรระหว่างรัฐกับชาวบ้าน

องค์กรชาวบ้านป่าดงลาน เป็นการรวมตัวของชาวบ้านในพื้นที่อำเภอสีชมพู อำเภอชุมแพ และกิ่งอำเภอภูผาม่านเพื่อต่อสู้กับการแย่งชิงทรัพยากรที่ดินจากชาวบ้านในรูปแบบการจัดโครงการจัดสรรที่ดินทำกินให้กับราษฎรผู้ยากไร้ในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรม(คจก.) การเรียกร้องให้รัฐเข้ามาแก้ไขปัญหาที่ทำกินและกำหนดแนวเขตพื้นที่อนุรักษ์ออกจากพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน

ภายหลังจากที่ชาวบ้านสามารถรวมกลุ่มผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนโยบายการจัดการทรัพยากรที่ดินและป่าไม้สำเร็จชาวบ้านได้มีแนวคิดร่วมกันที่จะแสวงหาทางเลือกการพัฒนาที่สอดคล้องกับทรัพยากรและวิถีชีวิตของชุมชนเนื่องจากชาวบ้านได้เล็งเห็นแล้วว่าหากกลับไปเพาะปลูกพืชไร่จะนำชาวบ้านกลับเข้าสู่วงจรความยากจนเดิมๆ

จากการที่ชาวบ้านได้ร่วมกันทำกิจกรรมการเคลื่อนไหวมาเป็นเวลานานนับตั้งแต่ปี 2535 แกนนำชาวบ้านที่มีส่วนร่วมในการทำงานอย่างจริงจังสามารถสะสมประสบการณ์ทางการเมือง การเคลื่อนไหวเรียกร้อง การทำงานข้อมูล และการเจรจาได้ในระดับหนึ่งและยังสามารถถ่ายทอดประสบการณ์นี้แก่องค์กรชาวบ้านอื่นๆ ที่ประสบปัญหาอันจะเป็นการแพร่ขยายกิจกรรมทางการเมืองขององค์กรชาวบ้านในระดับรากหญ้าไปในวงกว้างและจะช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับภาคประชาชนต่อไปในอนาคต

5.2 ลักษณะทั่วไปของพื้นที่

ป่าสงวนแห่งชาติดงลาน จังหวัดขอนแก่น ได้รับการประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติตามกฎหมายกระทรวงฉบับที่ 47/2508 ลงในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 82 ตอนที่ 39 ลงวันที่ 11 พฤษภาคม

2508 ตั้งอยู่ในระหว่างเส้นรุ้งที่ 16-37' ถึง 16-53' เหนือ เส้นแวงที่ 101-45' ถึง 102-10' ตะวันออก เนื้อที่ตามประกาศท้ายกฎกระทรวงประมาณ 340,500 ไร่ โดยครอบคลุมท้องที่ตำบลต่างๆ คือ ตำบลสีชมพู ตำบลศรีสุข ตำบลนาจาน และตำบลโนนคอม อำเภอสีชมพู ในทำเนียบการปกครองท้องที่ปี 2532 ของกรมการปกครองได้มีการเปลี่ยนแปลงเขตการปกครองใหม่ ในพื้นที่ป่าสงวนดงลานมีตำบลและอำเภอที่ตั้งอยู่ในขณะนี้ได้แก่ ตำบลสีชมพู ตำบลวังเพิ่ม ตำบลซำยาง ตำบลหนองแดง ตำบลนาจาน และตำบลศรีสุข อำเภอสีชมพู ตำบลนาฝาย ตำบลโนนคอม และตำบลภูผาม่าน กิ่งอำเภอภูผาม่าน และตำบลโนนหัน อำเภอชุมแพ¹

พื้นที่ป่าดงลานเป็นบริเวณซึ่งเคยเป็นผืนป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์แห่งหนึ่งในภาคอีสาน ในปัจจุบันแม้ว่าพื้นที่ส่วนใหญ่ชาวบ้านได้เข้าครอบครองทำการเกษตรมาช้านาน แต่ก็ยังคงมีพื้นที่ซึ่งคงสภาพป่าสมบูรณ์โดยส่วนใหญ่เป็นป่าดิบแล้งและป่าเบญจพรรณซึ่งมีพันธุ์ไม้สำคัญอันประกอบด้วยไม้ประดู่ มะค่า โมง ตะแบก ชิงชัน ป่าไผ่ ไผ่ซาง และไม้แดง โดยที่บางส่วนมีสภาพเป็นป่าเต็งรัง และไม้อื่นอีกนานาชนิด

ภูมิประเทศโดยทั่วไปของพื้นที่ป่าดงลานมีลักษณะเป็นที่ดอน และเทือกเขาหินปูน จะมีที่ลุ่มตามลำห้วย เป็นที่ลาดเอียงจากตะวันออกไปสู่ตะวันตก คือที่ราบต่ำในอำเภอสีชมพู ไปสู่พื้นที่เนินเขาในบ้านตาตฟ้าดงสระคร่าน กิ่งอำเภอภูผาม่าน

สภาพภูมิอากาศบริเวณป่าดงลาน แยกออกเป็นฤดูได้ดังนี้ฤดูร้อนจะมีอากาศร้อนจัด โดยจะเริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคมถึงเดือนพฤษภาคม ฤดูฝนจะเริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคมโดยจะมีฝนตกมากที่สุดช่วงเดือนกันยายนปริมาณน้ำฝนโดยเฉลี่ยประมาณ 1,103.83 มิลลิเมตรต่อปี และฤดูหนาวจะเริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์

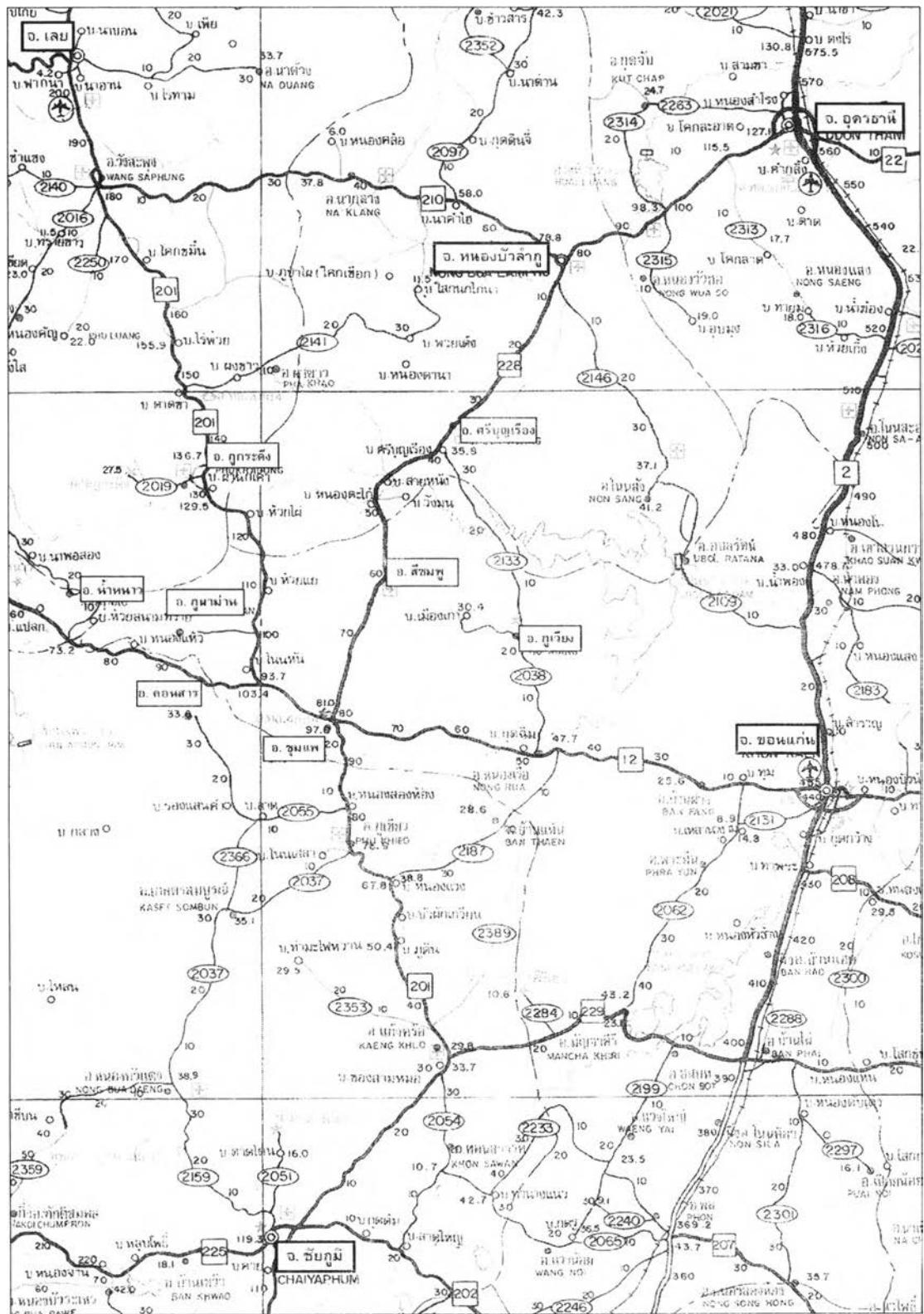
การคมนาคม มีถนนสายสำคัญคือทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 228 จากอำเภอชุมแพ ผ่านอำเภอสีชมพู ส่วนถนนเข้าสู่หมู่บ้านจะเป็นถนนลูกรังแยกจากถนนใหญ่ การเดินทางจะมีรถประจำทางสายชุมแพ-อุดรธานี และรถปรับอากาศจากจังหวัดหนองบัวลำภูถึงจังหวัดชัยภูมิผ่านอำเภอสีชมพู ตลอดทั้งวัน

ขอบเขตของพื้นที่ซึ่งเป็นสมาชิกขององค์กรชาวบ้านป่าดงลานพอจะกำหนดเขตคร่าวๆ ได้ดังนี้ (ในแผนที่ 5-1)

- ทิศเหนือ จรด อำเภอภูกระดึง จังหวัดเลย และอำเภอสีบุญเรือง จังหวัดหนองบัวลำภู
- ทิศตะวันออก จรด อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น
- ทิศใต้ อำเภอคอนสาร จังหวัดชัยภูมิ
- ทิศตะวันตก จรดอำเภอน้ำหนาว จังหวัดชัยภูมิ

¹ สมพันธ์ เตชะอธิก, "สัมฤทธิ์ผลของโครงการจัดที่ดินกินให้กับราษฎรในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ" (วิทยานิพนธ์พัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต(พัฒนาสังคม) คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2535), หน้า 96.

แผนที่ 5-1 แสดงพื้นที่อำเภอสีชมพู อำเภอชุมแพ และอำเภอภูผาม่าน

5.2.1 สภาพทรัพยากรธรรมชาติ

น้ำ

ป่าดงลานเป็นบริเวณแหล่งต้นน้ำสำคัญของภาคอีสานซึ่งถูกจัดอยู่ในลุ่มน้ำเขิน-พรม โดยพื้นที่ในเขตอำเภอกุฉินารายณ์ส่วนใหญ่ถูกจัดอยู่ในเขตลุ่มน้ำ A1 คือเป็นเขตอนุรักษ์เพื่อรักษาสภาพต้นน้ำ สภาพทรัพยากรธรรมชาติ ในพื้นที่ปรากฏแอ่งน้ำซับ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ซำ” อยู่หลายแห่งตามเชิงเขา นอกจากนี้ยังมีลำน้ำย่อยๆ อีกหลายสายซึ่งไหลลงต้นน้ำเขิน (น้ำเขิน ในภาษาภาคกลาง) และต้นน้ำฟองอยู่คนละด้านของภูเขาในบ้านตาดฟ้า-ดงสะคร่าน เป็นต้นน้ำของแม่น้ำฟอง ผันไปสู่แม่น้ำชี และแม่น้ำมูลซึ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญของชาวอีสาน

ป่าไม้

ป่าไม้ในพื้นที่มีทั้งส่วนที่ถูกจัดการและดูแลโดยรัฐอันได้แก่อุทยานแห่งชาติกุฉินารายณ์ และส่วนที่อยู่ในการดูแลขององค์กรชาวบ้านในป่าชุมชน ป่าดอนปู่ตา และป่าช้าตามหมู่บ้านต่างๆ ซึ่งชาวบ้านจะร่วมกันดูแลรักษา

ดิน

ดินในบริเวณป่าดงลานประกอบด้วยชุดดินหลายชุดดังนี้²

1. ชุดดินโคราช-สนีก เป็นชุดดินที่พบส่วนใหญ่ในพื้นที่ป่า ราษฎรนิยมใช้ปลูกพืชไร่ เป็นกลุ่มดินที่มีเนื้อดินบนเป็นดินร่วนปนทรายส่วนดินล่างเป็นดินร่วนเหนียวปนทราย มีสีน้ำตาล สีเหลืองหรือสีแดง เกิดจากวัตถุต้นกำเนิดดินพวกดินตะกอนลำนํ้าหรือเกิดจากการสลายตัวผุพังของหินเนื้อหยาบ ชุดดินนี้จะพบบริเวณพื้นที่ตอนที่มีลักษณะเป็นลูกคลื่นจนถึงที่ลาดเชิงเขา มีความเป็นกรดต่างประมาณ 4.5-5.5 ปัญหาสำคัญในการใช้ประโยชน์ได้แก่เนื้อดินบนค่อนข้างเป็นทรายและดินมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ บริเวณที่มีความลาดชันจะมีปัญหาเกี่ยวกับการชะล้างและพังทลายของหน้าดิน ดินชุดนี้จะพบได้ในบริเวณหมู่ที่ 12 บ้านผาน้ำเที่ยง หมู่ที่ 13 บ้านผาขาม ตำบลสีชมพู และหมู่ที่ 8 บ้านโสกสัมกบ ตำบลวังเพิ่ม อำเภอสีชมพู

2. ชุดดินปากช่อง-บ้านจ้อง เป็นกลุ่มดินที่มีเนื้อดินเป็นดินเหนียว สีดินเป็นสีน้ำตาล สีเหลืองและสีแดง เกิดจากวัตถุต้นกำเนิดดินพวกดินตะกอนลำนํ้าหรือเกิดจากการสลายตัวผุพังของหินหลายชนิดที่มีเนื้อละเอียด พบบริเวณที่ตอนที่เป็นลูกคลื่นไปจนถึงเนินเขา เป็นดินลึกมีการระบายน้ำได้ดี มีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติค่อนข้างต่ำ ปฏิกริยาดินเป็นกรดจัดถึงเป็นกรดแก่ ค่าความเป็นกรดต่างประมาณ 4.5-5.5

3. ชุดดินตาคลี-จัตุรัส เป็นกลุ่มดินที่มีเนื้อดินเป็นดินเหนียวที่มีก้อนปูนหรือปูนมาร์ลปะปนอยู่มาก สีดินเป็นสีดำ สีน้ำตาลหรือสีแดง พบบริเวณที่ลาดเชิงเขาหินปูนเป็นดินต้นถึงต้นมาก มีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติปานกลางถึงสูง ปฏิกริยาดินเป็นกลางถึงต่างแก่มีค่าความเป็นกรดต่างประมาณ 7.0-8.5 ดินชุดนี้พบน้อยในบริเวณป่าสงวนดงลาน

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 97,98.

5.2.2 การตั้งถิ่นฐานของชาวบ้าน

การตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านในเขตป่าดงลานก็มีลักษณะคล้ายคลึงกับการตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านในภาคอีสาน คือมีการบุกเบิกผืนป่าเพื่อหักล้างถางพงเป็นที่ทำกิน ภาพรวมของการตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านในเขตป่าดงลานพอจะแบ่งได้เป็นยุคดังนี้*

ก. ยุคบ้านป่า

เนื่องจากในอดีตพื้นที่ป่าของประเทศมีเป็นจำนวนมาก นโยบายของรัฐได้เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าไปกันสร้างป่าเพื่อทำการเกษตรได้อย่างเสรี ดังนั้นชาวบ้านจึงพยายามแสวงหาและเลือกพื้นที่ป่าในบริเวณที่อุดมสมบูรณ์เพื่อตั้งถิ่นฐานทำกิน

โดยทั่วไปการตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านในเขตป่าดงลานจะกระจายกันตามพื้นที่หมู่บ้านต่างๆ ในเขตป่าดงลานคือ บ้านบริบูรณ์ บ้านพงษ์ และบ้านนาอุดม บ้านโนนทองกลาง บ้านสีชมพู บ้านโคกป่ากุง บ้านท่าช้าง และบ้านตาดฟ้า-ดงสะคร่าน จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านในพื้นที่ก็พบว่ามีการตั้งถิ่นฐานมาก่อนปี 2479 หรือในบางแห่งอาจยาวนานกว่า 100 ปีก่อนที่รัฐโดยกรมป่าไม้จะประกาศให้ป่าดงลานเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติในปี พ.ศ. 2508

ในพื้นที่บริเวณบ้านตาดฟ้า-ดงสะคร่าน(แยกเป็น 2 หมู่บ้านในปี 2524) ได้ปรากฏหลักฐานการตั้งถิ่นฐานทำกินมาตั้งแต่ปี 2430 โดยมีประวัติว่านายพรานหา พ่อนะ ชาวบ้านนาโก อำเภอกุกระดิง จังหวัดเลย พร้อมลูกหาบได้ตามควายป่ามาพบพื้นที่แห่งนี้และเห็นว่าเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งรกรากจึงได้ชักชวนพี่น้องเพื่อนฝูงมาตั้งถิ่นฐานทำกินและตั้งชื่อว่า “บ้านห้วยขอนใหญ่”

วิถีชีวิตของชาวบ้านในสมัยนั้นจะมีความใกล้ชิดกับธรรมชาติโดยเฉพาะการพึ่งพาอาศัยอยู่กับป่าที่เป็นทั้งแหล่งอาหาร แหล่งเชื้อเพลิง และแหล่งน้ำซับ การทำกินของชาวบ้านจะเป็นการถางป่าเพื่อทำไร่เลื่อนลอยซึ่งโดยเครื่องมือเครื่องใช้ของชาวบ้านที่จะมีเพียงมีดและขวานทำให้ในแต่ละครอบครัวมีการถากถางพื้นที่ทำกินไม่มากนัก ชาวบ้านจะทำกินเวียนไปแต่ละจุดและกลับมาทำกินในที่เดิมอีก พืชที่ชาวบ้านปลูกก็เป็นข้าวไร่ ยาสูบ และฝ้ายซึ่งเป็นการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการบริโภคภายในครัวเรือน นอกจากนี้ยังมีการเก็บของป่า สมุนไพร และล่าสัตว์เพื่อไว้บริโภค

การตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านเป็นแบบพอยู ชาวบ้านจะใช้ต้นไม้ทั้งเปลือกมาทำเป็นเสา พื้นบ้านและฝาจะใช้ไม้ไผ่สับฝากไม้ได้มีการใช้ไม้ขนาดใหญ่ซึ่งเกินกำลังของชาวบ้าน ดัง

* จำแนกตาม ประยงค์ เนตยารักษ์ และบัณฑิต อ่อนดำ, “วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.” ใน วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, บรรณาธิการ. (กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2535), หน้า 201.

นั้นจึงไม่มีการตัดไม้เพื่อการค้าหรือเกินกว่าความจำเป็นในการดำรงชีพ และชาวบ้านก็ยังไม่เคยมีการใช้เลื่อยไฟฟ้าจนกระทั่งมีการให้สัมปทานการทำไม้ในช่วงปี 2529-2530 เข้ามาในพื้นที่

ในปี 2485 ได้เกิดโรคระบาดขึ้นในชุมชนผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจึงได้อพยพโยกย้ายหนีโรคระบาดออกไปโดยแยกเป็น 3 สายคือส่วนหนึ่งย้ายไปอยู่ริมห้วยตาดฟ้า และได้ขยายบ้านเรือนออกไปอยู่ริมห้วยซำตาดตาและบ้านตาดฟ้า ในปัจจุบันเรียกบ้านเรือนกลุ่มนี้ว่า “บ้านบน” อีกส่วนหนึ่งย้ายไปอยู่ตามหัวไร่และป่าดงสะคร่าน เรียกว่า “บ้านล่าง” อีกส่วนหนึ่งได้อพยพกลับภูมิลำเนาเดิมที่บ้านนาโก

ในปีต่อๆ มาชาวบ้านจากอำเภออื่นๆ ได้อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งในพื้นที่ มีการสร้างวัด และโรงเรียนขึ้น จนกระทั่งปี 2501 จึงได้มีการตั้งหมู่บ้านขึ้นอย่างเป็นทางการโดยใช้ชื่อว่า “บ้านตาดฟ้า” โดยมีเขตการปกครองขึ้นกับตำบลโนนคอม เนื่องจากการติดต่อและความสัมพันธ์กับสังคมภายนอกเป็นไปได้ยากและการเข้ามาของเจ้าหน้าที่รัฐมีน้อยมากทำให้ชุมชนได้รับข่าวสารจากภายนอกน้อยมากรวมทั้งการที่ราชการได้ประกาศให้เขตที่อยู่และที่ทำกินของชาวบ้านเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ

ข. ยุคป่าเปิด

การดำเนินนโยบายของรัฐที่ต้องการใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากผืนป่าโดยการให้สัมปทานการทำไม้แก่เอกชนหรือองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้(ออป.) นโยบายการส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์เพื่อสนองความต้องการของตลาดโลก และนโยบายความมั่นคงได้ส่งผลกระทบทำให้เกิดการอพยพของชาวบ้านเข้าไปทำกินในเขตพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้น

ในเขตพื้นที่ป่าดงลานรัฐได้เปิดให้มีสัมปทานการทำไม้ในพื้นที่หลายแปลงตั้งแต่ปี 2512-2530 ภายหลังจากซ้กลากไม้เมื่อพื้นที่โล่งเตียน และเกิดเส้นทางคมนาคมได้นำชาวบ้านเข้าไปจับจองตั้งถิ่นฐานทำกินในเขตป่าเสื่อมโทรมซึ่งรัฐก็ได้เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าแผ้วถางที่ดินทำกินซึ่งในด้านหนึ่งเป็นผลมาจากนโยบายความมั่นคง การหยุดยั้งการเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย(พคท.) ในบริเวณพื้นที่ และช่วงปี 2522 ซึ่งมีการเคลื่อนไหวของ พคท. อย่างรุนแรงรัฐยังได้ผ่อนผันการเก็บภาษีที่ดิน(ภาษีดอกหญ้า) โดยให้เหตุผลว่าเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านมีความยากจน ทำให้ชาวบ้านขยายพื้นที่ทำกินและเกิดการอพยพเข้ามาทำกินในพื้นที่มากขึ้น

การที่สภาพป่าเปิดทำให้ชาวบ้านในเขตจังหวัดต่างๆ ที่ได้ทราบข่าวอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งในเขตป่าดงลาน ส่วนมากจะเป็นชาวบ้านจากจังหวัดในภาคอีสานโดยเฉพาะจังหวัดอุดรธานี หนองคาย มหาสารคาม อุบลราชธานี ร้อยเอ็ด สุรินทร์ เลย เกิดการตั้งเป็นชุมชนใหม่ๆ เช่น บ้านซำจำปาเหนือ ซำจำปาใต้ ผาน้ำเที่ยง วังขอนแก่น หนองหญ้าปล้อง และบ้านซำขาม

วิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวบ้านในช่วงนี้เริ่มเปลี่ยนไปจากการที่มีความเป็นอยู่ที่พึ่งพิงกับป่า กลายเป็นการที่ชาวบ้านเริ่มหันมาปลูกพืชพาณิชย์มากขึ้นซึ่งก็ได้รับผลผลิตและรายได้ที่ดีในขณะที่ผืนดินยังคงความอุดมสมบูรณ์มาก ประกอบกับสภาพพื้นที่ป่าภายหลังการทำไม้เกิดพื้นที่โล่งเตียนง่ายแก่การเข้าหักล้างถางพงพื้นที่เพาะปลูกของชาวบ้านจึงมีการขยายเพิ่มมากขึ้น สภาพเศรษฐกิจของชุมชนได้เปลี่ยนจากการทำเพื่ออยู่เพื่อกินไปสู่ระบบการผลิตเพื่อขายและการใช้เงินซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคที่เข้ามาภายในชุมชนจากเส้นทางการคมนาคมอันเกิดจากการชักลากไม้และการตัดถนนของรัฐ

ค. ยุคป่าปิด

ผลพวงจากนโยบายการพัฒนาของรัฐ การก่อสร้างโครงการขนาดใหญ่ และการให้สัมปทานทำไม้ทำให้พื้นที่ป่าถูกทำลายเป็นบริเวณกว้างทำให้รัฐเกิดความตื่นตัวที่จะปรับเปลี่ยนนโยบายมาป้องกันการทำลายป่าและฟื้นฟูสภาพป่าโดยเฉพาะพื้นที่เขตต้นน้ำโดยกำหนดมาตรการและโครงการต่างๆ ซึ่งนโยบายที่ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อชาวบ้าน นโยบายของรัฐมุ่งเน้นที่จะอพยพชุมชนต่างๆ ออกจากพื้นที่ป่าที่รัฐต้องการฟื้นฟูตั้งเช่นการจัดโครงการหมู่บ้านป่าไม้ในปี 2514 และโครงการ คจก. ในปี 2534

การจัดโครงการหมู่บ้านป่าไม้ และโครงการ คจก. ในเขตพื้นที่ป่าดงลาน รัฐได้อพยพโยกย้ายชาวบ้านที่อาศัยในเขตที่รัฐได้กำหนดให้เป็นพื้นที่อนุรักษ์ อาทิ บ้านชำผักหนาม บ้านหนองหญ้าปล้อง และบ้านนาอุดม ในโครงการหมู่บ้านป่าไม้ และบ้านชำผักหนาม และบ้านดาดฟ้า-ดงสะคร่าน ในโครงการ คจก. นำพื้นที่ที่ชาวบ้านครอบครองจากการบุกเบิกทำการเกษตรมาชานานมาปลูกป่า และอพยพชาวบ้านให้มารวมกันในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรมที่รัฐได้จัดสรรให้ โดยชาวบ้านจะได้รับการจัดสรรที่ดินครอบครัวละประมาณ 7 ไร่ ถึง 14 ไร่

ในปัจจุบันสภาพการถือครองที่ดินของชาวบ้านเขตป่าดงลาน โดยทั่วไปจะถือครองที่ดินประมาณ 28 ไร่ต่อครอบครัว ซึ่งสิทธิในการถือครองที่ดินของชาวบ้านจะแบ่งเป็น สปก. 4-01 ร้อยละ 80 นส. 3 ก ร้อยละ 8 ส่วนชาวบ้านที่เหลือจะเป็นสิทธิถือครองโดยการอยู่อาศัยและทำกินซึ่งอยู่ในระหว่างการดำเนินการเปลี่ยนแปลงสิทธิเป็น สปก. 4-01 โดยอยู่ระหว่างการสำรวจรังวัด โดยมีมติคณะรัฐมนตรีรองรับ

5.2.3 การประกอบอาชีพ

โดยทั่วไปชาวบ้านป่าดงลานจะยึดการทำนา และทำไร่พืชเศรษฐกิจ อาทิ ถั่วเหลือง อ้อย ข้าวโพด ปอ และมันสำปะหลังเป็นหลัก โดยเฉพาะในบ้านชำจำปา บ้านดาดฟ้าดงสะคร่าน บ้านชำผักหนาม ซึ่งเป็นพื้นที่สูงจะมีการทำไร่อย่างเดียวเนื่องจากสภาพพื้นที่ไม่เหมาะสมกับการ

ทำนา โดยเมื่อเก็บเกี่ยวพืชไร่ได้แล้วชาวบ้านจะรีบขายผลผลิตเพื่อนำเงินมาซื้อข้าวสารจากพ่อค้าในเมือง

ระยะเวลาในการทำไร่จะมี 2 ช่วงเวลาคือ ปลายเดือนมีนาคมถึงเดือนกรกฎาคม และช่วงเดือนกรกฎาคมถึงกันยายน ส่วนการทำนาจะเป็นนาขั้นน้ำฝนทั่วทั้งพื้นที่ซึ่งจะเริ่มเพาะปลูกตั้งแต่เดือนมิถุนายนถึงตุลาคม

นอกจากนั้นชาวบ้านได้ใช้เวลาหลังช่วงฤดูเก็บเกี่ยวผลผลิตไปทำงานรับจ้างซึ่งเป็นรายได้หลักที่ใช้เลี้ยงครอบครัวได้ตลอดปี โดยจะอพยพออกไปทำงานก่อสร้างในบริเวณกรุงเทพฯ และปริมณฑล และรับจ้างตัดอ้อยบริเวณภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือจังหวัดกาญจนบุรี สุพรรณบุรี

จากการประกอบอาชีพทั้งในภาคเกษตรกรรม และรับจ้าง ชาวบ้านในพื้นที่จะมีรายได้ตกประมาณ 50,000 – 60,000 บาทต่อครอบครัวต่อปี โดยสามารถแบ่งเป็นรายได้จากการทำการเกษตรประมาณ 20,000 – 30,000 บาท และรายได้จากการรับจ้างประมาณ 30,000 บาท

ตารางที่ 5-1 แสดงปฏิทินกิจกรรมการเพาะปลูกของชาวบ้าน

เดือน	ม.ค. ก.พ. มี.ค. เม.ย. พ.ค. มิ.ย. ก.ค. ส.ค. ก.ย. ต.ค. พ.ย. ธ.ค.
การทำไร่	
ข้าวโพด รอบที่ 1	/-----/
ข้าวโพด รอบที่ 2	-----/ /-----
ถั่วแดง	/-----/
ข้าวไร่	/-----/
มันสำปะหลัง(1ปี)	-----//-----
ฝ้าย(1 ปี)	-----//-----
ละหุ่ง(1 ปี)	-----//-----
การทำนา	
ข้าวนาปี	/-----/

ป่าดงลานเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์แห่งหนึ่งของภาคอีสาน ชาวบ้านได้เข้าอาศัยทำกินมาตั้งแต่ประมาณปี 2430 ซึ่งแต่เดิมความเป็นอยู่ของชาวบ้านเป็นไปแบบเรียบง่ายพออยู่พอกินวิถีชีวิตมีความผูกพันพึ่งพิงกับธรรมชาติอย่างมาก แต่จากนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐที่มุ่งเน้นการดูดซับทรัพยากรจากชนบทเข้ามาพัฒนาเมืองได้ดึงเอาชาวบ้านเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด นอกจากนี้การนโยบายเพื่อความมั่นคง การสร้างโครงสร้างพื้นฐาน และการให้สัมปทานทำไม้ยังเป็นตัวเร่งนำไปสู่การแผ้วถางผืนป่าผลิตพืชเชิงเดี่ยวเพื่อขาย

จากการปรับนโยบายป่าไม้ของรัฐที่ต้องการอนุรักษ์พื้นที่ป่าให้ได้ร้อยละ 40 ของพื้นที่ประเทศโดยเป็นป่าเศรษฐกิจร้อยละ 25 และการเติบโตทางเศรษฐกิจแบบฟองสบู่ที่ขยายความ

ต้องการทรัพยากรไปอย่างกว้างขวางรวมถึงความต้องการที่ดินทำกินของชาวบ้านเพื่อปลูกป่าเศรษฐกิจและไม่โตเร็วเช่นยูคาลิปตัสป้อนโรงงานเยื่อกระดาษทำให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรของชาวบ้านโดยกลุ่มทุนเอกชนที่มีรัฐคอยหนุนหลัง

สภาพดังกล่าวเป็นจุดเริ่มต้นของโครงการจัดสรรที่ดินทำกินให้กับราษฎรผู้ยากไร้ในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรม(คจก.) ซึ่งเป็นชนวนความขัดแย้งของการใช้ทรัพยากรในพื้นที่รวมถึงของชาวบ้านในภาคอีสานโดยรวม

5.3 ปัญหาจากการแย่งชิงทรัพยากรในพื้นที่

การจัดการทรัพยากรของรัฐได้ก่อให้เกิดเป็นความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐมาโดยตลอด แต่สภาพความหนักเบาของการเกิดปัญหามีขึ้นไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของจริงเอจิงของรัฐในการปฏิบัติตามนโยบายที่วางไว้และสภาพทรัพยากรยังมีอยู่ขณะนั้นเทียบกับขนาดของประชากร

การประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติดงลานทับที่ทำกินของชาวบ้านในปี 2508 มิได้ก่อความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้านมากนัก แต่การประกาศเขตป่าสงวนดังกล่าวชาวบ้านก็มิได้มีส่วนรู้เห็นหรือมีส่วนร่วมในการกำหนดการใช้ทรัพยากร

ในขณะที่ด้านหนึ่งรัฐได้ประกาศสงวนเขตพื้นที่ป่าดงลานเพื่อการอนุรักษ์ แต่ในอีกด้านหนึ่งรัฐกลับนำผืนป่ามาใช้ประโยชน์โดยการเปิดให้มีสัมปทานการทำไม้เป็นบริเวณกว้าง และอนุญาตให้ชาวบ้านเข้าทำกินในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม

การที่รัฐเข้าใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าอย่างเต็มที่ทั้งในด้านการใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจไม่ว่าจะเป็นการทำไม้ หรือการปลูกป่าเศรษฐกิจ การใช้พื้นที่ป่าเชิงอนุรักษ์โดยไล่ชาวบ้านออกจากพื้นที่ทำกินได้ก่อเป็นความขัดแย้งอย่างรุนแรงเพราะการกระทำของรัฐมักมิได้คำนึงถึงสิทธิของชาวบ้านที่เข้าอยู่อาศัยและทำกินก่อนที่รัฐจะได้ประกาศให้พื้นที่ดังกล่าวเป็นเขตอนุรักษ์หรือเขตป่าเศรษฐกิจ

การจัดโครงการหมู่บ้านป่าไม้ในพื้นที่อำเภอสีชมพูช่วงปี 2528 รัฐได้เริ่มอพยพชาวบ้านออกจากพื้นที่ในหมู่บ้านนาอุดม บ้านอ่างทอง บ้านหนองหญ้าปล้อง บ้านวังขอนแดง บ้านชำจำปา บ้านผาน้ำเที่ยง บ้านผาขาม บ้านผาสุวรรณค์ และบ้านโสกสัมกบ ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่มีการตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตป่าสงวนแล้วนำพื้นที่ไปปลูกป่าไม้เศรษฐกิจอาทิ ยูคาลิปตัส กุจिनยักษ์ และต้นสัก

ในส่วน of ชาวบ้านที่ถูกอพยพทางรัฐได้รวมชุมชนหมู่บ้านต่างๆ เข้าเป็นหมู่บ้านใหม่ซึ่งก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านที่ถูกอพยพกับรัฐเนื่องจากรัฐไม่สามารถจัดหาที่ดินทำกินซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ให้ได้ และในระหว่างชาวบ้านด้วยกันที่พื้นที่ทำกินเกิดการซ้อนทับจากการจัดสรรของรัฐ

จากผลกระทบของโครงการหมู่บ้านป่าไม้ ทำให้ชาวบ้านเป็นจำนวนมากเกิดความไม่พอใจและรู้สึกว่าถูกทางราชการหลอก ชาวบ้านในพื้นที่อำเภอสีชมพูซึ่งเป็นจุดหนึ่งที่ทางราชการได้เข้ามาจัดทำโครงการหมู่บ้านป่าไม้ ได้เกิดการต่อสู้ระหว่างชาวบ้านกับรัฐเกิดเป็นการต่อสู้ที่ใช้ความรุนแรง

การที่กลุ่มชาวบ้านขาดการรวมพลังในการต่อสู้ที่เหนียวแน่นและระบบการเมืองที่กดพลังทางการเมืองของภาคประชาชนไว้ได้อำนาจของเผด็จการกลายเป็นแรงผลักดันให้ชาวบ้านลุกขึ้นต่อสู้ด้วยวิถีทางแห่งความรุนแรงและถูกอำนาจรัฐปราบปรามอย่างรุนแรงในท้ายที่สุดทำให้ชาวบ้านต้องยอมจำนนต่อแนวทางและการดำเนินนโยบายของรัฐ

ภายหลังจากที่ชาวบ้านป่าดงลานได้ลุกขึ้นต่อสู้คัดค้านโครงการ คจก. ในปี 2534 ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการหมู่บ้านป่าไม้ได้เข้าร่วมต่อสู้ร่วมกับผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการ คจก. เพื่อเรียกร้องให้รัฐจัดหาที่ทำกินทดแทน เนื่องจากสภาพปัจจุบันพื้นที่ที่ถูกจัดสรรให้เป็นพื้นที่ปลูกป่าตามโครงการหมู่บ้านป่าไม้รัฐได้เข้าไปปลูกต้นไม้ทับพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน แม้ในช่วง 2-3 ปีแรกชาวบ้านยังคงสามารถเข้าทำกินตามช่องว่างระหว่างต้นไม้ได้ตามปกติเนื่องจากต้นไม้มีขนาดไม่ใหญ่มากนัก แต่ในปัจจุบันต้นไม้ซึ่งมีขนาดใหญ่ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถทำการผลิตในที่ดินได้

ในปี 2534 รัฐได้ประกาศให้มีการจัดโครงการ คจก. ขึ้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยพื้นที่เป้าหมายของจังหวัดขอนแก่นจำนวน 2 ป่าคือป่าดงลานและป่าภูเม็ง แต่การดำเนินการได้จริงเฉพาะในเขตป่าดงลานเท่านั้น

พื้นที่ป่าดงลานมีหมู่บ้านที่จะต้องอพยพออกจากพื้นที่จำนวน 3 หมู่บ้านประกอบด้วยบ้านชำผักหนาม บ้านดาดฟ้า และบ้านดงสะคร่าน ด้วยเหตุผลที่หมู่บ้านดังกล่าวอยู่ในเขตอนุรักษ์ชั้น 1A ดังนั้นจึงต้องอพยพชาวบ้านทั้งหมดไปอยู่ในที่ใหม่โดยกำหนดให้หมู่บ้านในเขตอำเภอสีชมพูซึ่งเป็นพื้นที่รองรับในการอพยพ

บ้านชำผักหนาม ทางราชการได้ส่งทหารชุดสันติมิตรเข้าไปทำการเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่และการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างทหารกับชาวบ้าน หลังจากนั้นก็มีเจ้าหน้าที่จากทางอำเภอเข้าไปสำรวจรอบๆ หมู่บ้านโดยแจ้งให้ชาวบ้านทราบว่าทางราชการมีนโยบายในการสำรวจการถือครองที่ดินเพื่อวัดแปลงและออกเอกสารสิทธิ์ให้กับชาวบ้าน นอกจากนี้ก็ได้ขอความร่วมมือให้ชาวบ้านลงชื่ออนุญาตให้ทางราชการเข้ามาสำรวจพื้นที่ของแต่ละครอบครัว ต่อมาทางราชการได้แจ้งว่าเป็นการลงชื่ออนุญาตให้ทางราชการย้ายหมู่บ้านตามโครงการ คจก. ไปสู่พื้นที่รองรับ

ปฏิบัติการให้ชาวบ้านยินยอมโยกย้ายโดยการเข้าพบปะพูดคุย ชี้แจงเหตุผลข้อดีในการดำเนินการโครงการ คจก. ชาวบ้านที่ยินยอมก็จะได้รับการดูแล และพาไปดูสถานที่รองรับ จนเมื่อเกิดการปฏิวัติโดยคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ(รสช.) ชุดปฏิบัติการโครงการ คจก. จึงรุดหนัก มีการส่งชุดประชาสัมพันธ์ ชุดปฏิบัติการจิตวิทยา และอาสาสมัครสัมพันธ์ของอำเภอท้องที่เข้าสู่หมู่บ้าน เพื่อโฆษณาชวนเชื่อถึงผลดีของโครงการโดยใช้ทั้งการปลอบและข่มขู่ชาวบ้าน

กลยุทธ์อีกอย่างหนึ่งที่ทางราชการใช้ในการชักชวนให้ชาวบ้านยินยอมอพยพคือการให้ผู้ใหญ่บ้านหรือบุคคลที่ชาวบ้านเคารพนับถือเข้าไปเกลี้ยกล่อม โดยสัญญาว่าจะให้ผลประโยชน์ตอบแทนแก่ผู้นำที่สามารถช่วยทางราชการได้เป็นต้นว่าสัญญาว่าจะให้เลือกผืนดินทำกินที่อุดมสมบูรณ์ก่อน ส่วนผู้ที่ถูกบังคับให้อพยพก็จะได้รับเลือกที่ดินส่วนที่เหลือจากที่คนก่อนๆ เลือกไปแล้ว

เมื่อชาวบ้านตกอยู่ในสภาพถูกบังคับจึงจำใจยินยอมอพยพเข้าสู่พื้นที่รองรับ การอพยพชาวบ้านชำฝักหนามรุ่นแรกดำเนินการเมื่อ 27 มีนาคม 2534 และสามารถย้ายได้หมดทั้งหมดหมู่บ้านเมื่อ 21 พฤษภาคม 2534

บ้านดาดฟ้าและดงสะคร่าน ภายหลังจากได้รับทราบข่าวว่าจะมีการอพยพหมู่บ้านในเดือนมิถุนายน 2534 ชาวบ้านจึงพากันไปดูพื้นที่รองรับ การไปดูพื้นที่ที่ชาวบ้านได้พูดคุยกับชาวบ้านชำฝักหนามที่ถูกอพยพมาอยู่ในพื้นที่รองรับก่อนหน้า และจากการที่ชาวบ้านได้เห็นสภาพพื้นที่จริงและปัญหาที่เกิดขึ้นยิ่งสร้างความหดหู่และกังวลใจเนื่องจากพื้นที่รองรับเป็นโคกหินไม่สามารถทำการเพาะปลูกได้ และสิ่งต่างๆ ที่เจ้าหน้าที่ของรัฐเคยสัญญาว่าจะให้ก็ไม่เป็นไปตามสัญญา ชาวบ้านจึงเริ่มรวมตัวกันคัดค้านโครงการ คจก. และพยายามร่วมกันหาแนวทางแก้ไขปัญหาในนาม “คณะกรรมการชาวบ้านดาดฟ้า-ดงสะคร่าน”

การปฏิบัติตามโครงการ คจก. ทหารได้ส่งหน่วยสันติมิตรเข้ามาประชาสัมพันธ์โครงการให้ชาวบ้านฟัง หลังจากนั้นปลัดอำเภอได้นำกำลังอาสาสมัครป้องกันประเทศ(อส.) เข้ามาขู่บังคับให้ชาวบ้านลงชื่อยินยอมย้ายพร้อมทั้งดำเนินการตรวจสอบทรัพย์สินของทุกครัวเรือน ในขณะนั้นชาวบ้านมีทั้งกลุ่มที่สนับสนุนและกลุ่มที่คัดค้านโครงการ คจก.

กลุ่มชาวบ้านคัดค้านโครงการ คจก. ได้ร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน และนักศึกษาที่เข้าไปให้ความช่วยเหลือ ยิ่งกองบัญชาการ คจก. มีการประชาสัมพันธ์สนับสนุนโครงการ คจก. มากเท่าไรชาวบ้านยิ่งรวมตัวกันคัดค้านเหนียวแน่นขึ้น

เดือนพฤศจิกายน เริ่มมีการอพยพชาวบ้านดาดฟ้าและบ้านดงสะคร่านชุดแรก ชาวบ้านที่ไม่ยินยอมอพยพได้เข้าพบผู้ว่าราชการจังหวัดขอนแก่นพร้อมทั้งยื่นข้อเรียกร้องให้

- ชะลอเวลาการอพยพ
- ยุติการใช้ความรุนแรงกับชาวบ้าน
- จัดเตรียมพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยในพื้นที่ใหม่ให้เรียบร้อย
- กำหนดนโยบายที่ชัดเจนและจัดพื้นที่รองรับให้พร้อม

แต่ผู้ว่าปฏิบัติราชการเจรจา ชาวบ้านจึงได้รวมตัวกันเข้าพบตัวแทน กอ.รมน. กองทัพภาคที่ 2 ที่จังหวัดขอนแก่นเพื่อเสนอข้อเรียกร้อง ทางตัวแทน กอ.รมน. รับปากว่าจะยุติการใช้ความรุนแรงและข่มขู่

วันที่ 11 ธันวาคม ทหารได้นิมนต์หลวงพ่อบุญในวัดบ้านดาดฟ้าไปจำวัดที่วัดบ้านญวนดิเคื้ออิ่งอำเภอน้ำหนาว เพราะทางทหารเชื่อว่าการที่ชาวบ้านไม่ยอมอพยพก็เพราะมีหลวงพ่อบุญเป็นแรงยึดเหนี่ยวทางจิตใจ เมื่อหลวงพ่อบุญถูกนิมนต์ไปอยู่วัดอื่นชาวบ้านดาดฟ้าจึงจำใจอพยพ เมื่อ

ชาวบ้านดงสะคร่านเห็นชาวบ้านตาดฟ้าอพยพลงมาอยู่ในพื้นที่รองรับจนหมดกำลังใจจึงเริ่มถดถอยประกอบกับการที่ทหารเข้าข่มขู่และทำทุกวิถีทางให้ชาวบ้านอพยพ ชาวบ้านครอบครัวสุดท้ายจึงต้องอพยพสู่พื้นที่รองรับในวันที่ 26 ธันวาคม 2534 อันเป็นการปิดฉากชุมชนที่ดำรงอยู่มาตั้งแต่ปี 2430

ถึงแม้ว่าจะมีการอพยพชาวบ้านออกจากพื้นที่แล้วแต่คณะกรรมการชาวบ้านตาดฟ้า-ดงสะคร่านก็ยังคงมีการเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านโครงการ คจก. อยู่ตลอดเวลา

พื้นที่รองรับ ในขณะที่มีการรณรงค์ให้หมู่บ้านที่ถูกอพยพย้ายเข้าพื้นที่รองรับ อีกส่วนหนึ่งก็มีการรณรงค์ให้ชาวบ้านที่อาศัยในพื้นที่รองรับอันประกอบด้วย บ้านพงษ์ บริบูรณ์ ผาสวรรค์ โนนประวัติ ตำบลบริบูรณ์ บ้านโคกป่ากุง โคกสูง โนนทองหลาง ตำบลสีชมพู บ้านท่าช้าง วังทอง โสภหัด หาดสวรรค์ ตำบลวังเพิ่ม บ้านนาอุดม อ่างทอง ตำบลดงลาน บ้านศรีสุข โนนอุดม ตำบลศรีสุข และบ้านโสภสัมภ ตำบลบ้านใหม่ อำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น ยินยอมให้รัฐนำที่ดินที่ชาวบ้านครอบครองมาจัดสรรแบ่งเป็นแปลงที่อยู่อาศัยและที่ทำกินให้กับผู้ครอบครองเดิม และผู้ที่อพยพมาอยู่ใหม่ ในการดำเนินการจะมีการสอบสวนสิทธิการถือครอง และตรวจสอบคุณสมบัติของผู้ถือครองเดิม

การสอบสวนสิทธิการถือครองจะแจ้งผ่านทางผู้ใหญ่บ้านประกาศให้ลูกบ้านมาแจ้งชื่อและจำนวนที่ดินครอบครองที่จะถูกโครงการ คจก. นำมาจัดสรร เมื่อสิ้นสุดการให้เวลาสอบสวนสิทธิทางอำเภอพื้นที่รองรับก็จะประกาศรายชื่อผู้ครอบครองที่ดินไปตามหมู่บ้านโดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ดำเนินการ

หลักเกณฑ์การจัดสรรที่ดินตามโครงการ คจก. คือได้รับการจัดสรรที่อยู่อาศัยครอบครัวละ 2 งาน ที่ทำกินแบ่งออกเป็นแปลงละ 7 ไร่ ผู้ที่ถือครองที่ดินเดิมตั้งแต่ 10 ไร่ขึ้นไปจะได้รับ 2 แปลง(14 ไร่) ผู้ถือครองที่ดินเดิมต่ำกว่า 10 ไร่จะได้รับจัดสรรที่ดิน 1 แปลง(7 ไร่)

5.3.1 ผลกระทบจากโครงการ คจก. ต่อชาวบ้านในพื้นที่ป่าดงลาน

1. ตามหลักเกณฑ์การจัดสรรที่ดินของโครงการ คจก. ที่กำหนดให้มีการจัดสรรที่ดินให้ครอบครัวละไม่เกิน 14 ไร่ ทำให้ชาวบ้านจำนวนมากจากทั้งบ้านอพยพและบ้านรองรับได้รับการจัดสรรที่ดินลดลงเฉลี่ย 35.3 ไร่

2. ชาวบ้านมีรายได้ลดลงเฉลี่ย 49.3 บาทต่อวันในขณะที่รายจ่ายเพิ่มขึ้นเฉลี่ย 31.5 บาทต่อวัน เนื่องจากชาวบ้านไม่มีงานทำ ไม่มีรายได้และอาหารจากธรรมชาติหาได้ยากจึงต้องซื้ออาหารมารับประทานในครอบครัว หนี้สินเพิ่มขึ้นเฉลี่ยครอบครัวละ 11,308 บาทอันเกิดจากการกู้ยืมมาใช้จ่ายภายในครอบครัว ค่าซ่อมบ้าน ค่าเดินทาง และการส่งลูกหลานเข้าไปทำงานในเมือง ในขณะที่ชาวบ้านได้รับค่าชดเชยจากโครงการ คจก. ประมาณครอบครัวละ 2,450 บาท ซึ่งไม่เพียงพอกับการดำรงชีพในระยะเวลาที่ยาวนานนัก

3. การที่โครงการ คจก. จัดสรรที่ทำกินทับที่ของชาวบ้านในหมู่บ้านรองรับทำให้เกิดเป็นความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านรองรับกับบ้านอพยพที่มาใหม่ว่าเป็นผู้มาแย่งที่ทำกินทั้งที่ผู้อพยพไม่ต้องการได้ที่ดินไปทับกับที่ดินที่มีเจ้าของอยู่แล้ว แต่ชาวบ้านอพยพไม่ได้ทำการเพาะปลูกเพราะใจต้องการกลับคืนถิ่นจึงไม่มีเหตุการณ์รุนแรงเกิดขึ้น

5.3.2 การรณรงค์คัดค้านโครงการ คจก.

การที่รัฐได้เริ่มโครงการ คจก. โดยได้มีการโยกย้ายชาวบ้านออกจากพื้นที่อพยพและนำที่ทำกินของชาวบ้านพื้นที่รองรับมาจัดสรรใหม่ได้สร้างความเดือดร้อนให้กับชาวบ้านเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านเริ่มแสดงความคิดเห็นด้วยและคัดค้านโครงการดังกล่าว

เนื่องจากการคัดค้านของชาวบ้านในช่วงแรกเป็นไปอย่างต่างคนต่างทำ ผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนจากการอพยพหรือถูกจัดสรรที่ดินให้เป็นพื้นที่รองรับต่างทำการประท้วงโดยการขัดขวางไม่ให้เจ้าหน้าที่เข้าปฏิบัติงานได้อย่างสะดวกในที่ดินของตน ในระยะแรกจึงยังไม่มีกรรวมตัวรณรงค์คัดค้านอย่างเป็นรูปธรรม การคัดค้านจึงไม่สัมฤทธิ์ผลมากนัก

ในระหว่างการดำเนินการตามโครงการ คจก. ชาวบ้านดาดฟ้า-ดงสะคร่านซึ่งเป็นพื้นที่อพยพได้รวมตัวกันจัดตั้งคณะกรรมการชาวบ้านเพื่อคัดค้านการโยกย้าย ได้มีการจัดทำและนำเสนอข้อมูล แนวทางการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนเพื่อให้รัฐยอมรับการปรับบทบาทของชาวบ้านในการอยู่อาศัยในพื้นที่ป่าแต่ถูกปฏิเสธมาตลอด

ภายหลังการอพยพชาวบ้านดาดฟ้า-ดงสะคร่านได้เข้ามาหารือกัน และมีการตั้งคณะทำงานรับฟังข้อมูลจากชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการ คจก. โดยมีชาวบ้านชำผักหนามที่ถูกอพยพเข้ามาเป็นพันธมิตร ในช่วงเวลาต่อมาชาวบ้านโสกสัมกบ บ้านโคกจั่น บ้านหนองแดง บ้านซัง บ้านศกหาด บ้านวังทอง และบ้านหนองไผ่ล้อม ซึ่งเป็นพื้นที่รองรับได้เข้ามาพูดคุยถึงความทุกข์ยากที่ได้รับจากโครงการ คจก. และเป็นพันธมิตรในการร่วมต่อสู้

ช่วงเวลาดังกล่าวชาวอีสานที่ได้รับความเดือดร้อนจากโครงการ คจก. ได้รวมตัวกันประท้วงที่อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา มีการตั้งคณะกรรมการชาวบ้านแก้ไขปัญหาที่ดินอีสานเพื่อเป็นตัวแทนชาวบ้านในการเจรจาแก้ไขปัญหา ชาวการชุมนุมดังกล่าวได้เผยแพร่จากปากต่อปากและตามสื่อมวลชนต่างๆ ทำให้ชาวบ้านพื้นที่ป่าดงลานบางส่วนได้รับข่าวสารข้อมูลจึงไปสังเกตการณ์และร่วมการชุมนุมประท้วงโครงการ คจก. ที่อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา ในที่สุดกลุ่มประท้วงโครงการ คจก. ในนาม “สมัชชาชาวนาชาวไร่ภาคอีสานเพื่อรองรับสิทธิที่ดินทำกินและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ” ได้มีการตกลงเจรจากับรัฐมนตรีที่เกี่ยวข้องและมีมติคณะรัฐมนตรีรับรองให้มีการยกเลิกโครงการ คจก. ในทุกพื้นที่

หลังมีมติคณะรัฐมนตรียกเลิก คจก. ให้ชาวบ้านกลับคืนที่ดินทำกินเดิมแล้ว แต่ชาวบ้านป่าดงลานยังไม่สามารถกลับไปทำกินในที่ดินเดิมเนื่องจากทางป่าไม้ตั้งด่านสกัดโดยอ้างว่ามติ

คณะรัฐมนตรีขัดกับหลักการของกฎหมายจึงไม่สามารถปฏิบัติได้ และเจ้าหน้าที่ในพื้นที่ยังไม่ได้รับคำสั่งจากหน่วยเหนือ

วันที่ 5 ส.ค. 35 ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการ คจก. พื้นที่ป่าดงลานได้ร่วมชุมนุมประท้วงที่หน้าว่าการอำเภอสีชมพูและมีการเจรจากับทางอำเภอและจังหวัด ได้มีข้อตกลงให้ชาวบ้านสามารถกลับไปทำกินในที่ดินเดิมได้ทั้งกรณีบ้านอพยพและบ้านรองรับ แต่ผลการเจรจาไม่มีความคืบหน้าในการปฏิบัติชาวบ้านจึงร่วมกันชุมนุมอีกหลายครั้งเพื่อติดตามผลการเจรจาโดยประมาณว่ามีการชุมนุมไม่ต่ำกว่า 20 ครั้ง

ช่วงที่มีการชุมนุมแกนนำชาวบ้านถูกคุกคามจากทั้งเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง อาสาสมัคร และตำรวจ มีการจัดตั้งกลุ่มชาวบ้านขึ้นมาขัดขวางการทำงานของคณะกรรมการชาวบ้านป่าดงลาน แกนนำชาวบ้านถูกยึดเยียดข้อหาหมิ่นอาชุรสงครามในครอบครอง การถูกจับกุมและเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมในชั้นศาลทำให้แกนนำชาวบ้านต้องตกอยู่ในสภาพเป็นหนี้เป็นสินจากภาระที่ต้องใช้จ่ายเพิ่มขึ้นทั้งค่าทนายความและค่าเดินทาง แม้ว่าแกนนำจะได้รับการสนับสนุนส่วนหนึ่งจากชาวบ้านก็ตาม

แม้ว่าทางรัฐบาลจะได้ประกาศยกเลิกการดำเนินการโครงการ คจก. ไปแล้วแต่หน่วยปฏิบัติงานโครงการ คจก. ในระดับจังหวัด อำเภอ ยังไม่ปฏิบัติข้อตกลงที่รัฐบาลได้ทำไว้กับชาวบ้าน สาเหตุดังกล่าวชาวบ้านมากกว่า 2,700 ครอบครัวจาก 27 หมู่บ้านในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากโครงการ คจก. ป่าดงลานจึงรวมตัวกันจัดตั้ง “คณะกรรมการชาวบ้านแก้ไขปัญหาที่ดินทำกิน ป่าดงลาน” เพื่อนำเสนอแนวความคิดวิธีการ ร่วมกันรณรงค์คัดค้าน และต่อขอให้รัฐเข้ามาดำเนินการแก้ไขปัญหาจากโครงการ คจก. ตามแนวทางของมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 28 กรกฎาคม 2535

หลังจากมีมติข้อตกลงเมื่อวันที่ 5 ส.ค. แล้วชาวบ้านสามารถกลับไปทำกินในที่ดินเดิมได้ เฉพาะบ้านดาดฟ้าและบ้านดงสะคร่าน ส่วนบ้านชำฝักหนามชาวบ้านไม่สามารถกลับไปทำกินในพื้นที่ได้ ซึ่งทั้ง 3 พื้นที่นั้นทางป่าไม่อนุญาตให้กลับไปพื้นที่เฉพาะชาวบ้านเท่านั้นส่วนอุปกรณ์เช่นรถไถชาวบ้านไม่สามารถนำไปได้ ทางชาวบ้านจึงได้ร้องเรียนไปยังกระทรวงมหาดไทยซึ่งทางรองปลัดกระทรวงรักษาการแทนปลัดกระทรวงจึงได้มีหนังสือสั่งการเมื่อวันที่ 20 ก.ค. กำชับให้ทางจังหวัดขอนแก่นปฏิบัติตามข้อตกลงที่ได้ไว้กับชาวบ้านอย่างเคร่งครัด

จากการวิเคราะห์ของชาวบ้านการรณรงค์ให้ชาวบ้านคืนถิ่นถ้ามีการเคลื่อนไหวติดตามผลแค่ในระดับอำเภอจะขาดแรงกดดันและไม่เกิดผลในทางปฏิบัติ ชาวบ้านจึงเริ่มมีการรณรงค์ทั้งในระดับจังหวัดขอนแก่นโดยการประสานงานกับคณะกรรมการชาวบ้านแก้ไขปัญหาที่ดินอีสาน และการรณรงค์ที่กรุงเทพฯ

จากความเดือดร้อนที่ชาวบ้านชำฝักหนามและชาวบ้านในพื้นที่รองรับไม่สามารถกลับไปทำกินในพื้นที่เดิมได้ ชาวบ้านจึงรวมตัวเข้าขอความเป็นธรรมจากนายกรัฐมนตรีที่ทำเนียบรัฐบาล นอกจากนี้ตัวแทนชาวบ้าน 24 คนยังได้ร่วมเดินรณรงค์บอกข่าวพี่น้องชาวอีสานในกรุงเทพฯ เกี่ยวกับปัญหาจากโครงการ คจก. เพื่อเผยแพร่ข่าวความเดือดร้อนของชาวบ้านโดย

เดินรอบกรุงเทพฯ ประมาณ 15 วัน และเข้าร่วมการสัมมนาเวทีต่างๆ อาทิจานสัมมนาประชาชนอาเซียนที่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผลจากการเรียกร้อง นายผ่อง เล่งอี้ รองปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และนายธำมรงค์ ประกอบบุญ รองอธิบดีกรมป่าไม้เป็นผู้เจรจากับชาวบ้าน ได้มีข้อตกลงให้ชาวบ้านกลับที่ทำกินเดิมได้โดยห้ามมิให้ชาวบ้านบุกรุกพื้นที่ใหม่ กรณีที่ดินเดิมได้มีการจัดแปลงให้ผู้อื่นแล้วและผู้ได้รับที่ดินใหม่ไม่ประสงค์ที่จะกลับที่ดินเดิมก็ให้อยู่ได้โดยความยินยอมจากเจ้าของเดิม

วันที่ 4 มกราคม 2536 ทางป่าไม้อำเภอได้แจ้งแก่ตัวแทนชาวบ้านว่าทางราชการจะออกเอกสารรับรองการทำประโยชน์ในที่ดินโครงการ คจก. ให้กับชาวบ้านในพื้นที่โครงการ คจก. เป็นผลให้ชาวบ้านในพื้นที่รองรับไม่สามารถกลับเข้าทำกินในที่ดินเดิมได้ตามข้อตกลงกับทางราชการทำให้ชาวบ้านในพื้นที่รองรับ 23 หมู่บ้านชุมนุมประท้วงที่หน้าว่าการอำเภอสีชมพู เพื่อคัดค้านการออกเอกสารดังกล่าว และเรียกร้องให้ทางจังหวัดขอนแก่นปฏิบัติตามข้อตกลงที่ทางจังหวัดได้ทำกับชาวบ้านเมื่อวันที่ 5 สิงหาคม 2535 แต่ทางจังหวัดของแก่นปฏิเสธที่จะเจรจากับชาวบ้าน โดยให้เหตุผลว่าข้อตกลงที่ผ่านมานั้นไม่เป็นทางการและข้อตกลงบางข้อไม่สามารถปฏิบัติตามได้เพราะขัดกับหลักกฎหมาย ชาวบ้านจึงตกลงเดินทางไกลเข้าทำเนียบรัฐบาลเพื่อบอกปัญหากับนายกรัฐมนตรี

การเดินทางไกลของชาวบ้านมาถึงสามแยก อำเภอชุมแพ ไป อำเภอภูเขียว ดร.สุฤติ สันติเมฆนีล ส.ส. ขอนแก่นได้พบปะเจรจากับชาวบ้านยื่นข้อเสนอให้ชาวบ้านเดินทางกลับ แต่ชาวบ้านไม่ยินยอม จึงเสนอให้ชาวบ้านส่งตัวแทนเข้าร่วมชี้แจงข้อเท็จจริงต่อกรมการวิสามัญรัฐสภาในวันที่ 20 มกราคม 2536 จำนวน 10 คน รวมถึงจะเข้าเจรจากับทางผู้ว่าราชการจังหวัดขอนแก่นให้

ในขณะที่รอผลการเจรจาชาวบ้านก็ยังคงปักหลักชุมนุม ณ สามแยกชุมแพ มีการเดินขบวนไปรอบๆ เมืองและตั้งเวทีอภิปรายเรียกร้องให้ทางราชการปฏิบัติตามข้อตกลงที่ผ่านมา ในช่วงเวลาดังกล่าวชาวเมืองในอำเภอชุมแพได้ให้การสนับสนุนข้าวปลาอาหารและเงินแก่ผู้ชุมนุมเพื่อต่อสู้ต่อไป

ตัวแทนชาวบ้านเข้าเจรจากับทางจังหวัดขอนแก่นโดยมี นายวีระ เสรีรัตน์ ผู้ว่าราชการจังหวัดและข้าราชการฝ่ายที่เกี่ยวข้องรวม 12 คน ร่วมเจรจากับตัวแทนชาวบ้านนอกจากนี้ยังมีตัวแทนจากสหพันธ์นิสิตนักศึกษา และสมัชชาชาวนาชาวไร่อีสานเข้าร่วมเจรจา ผลการเจรจาทางจังหวัดยอมรับว่ามีคำสั่งจากอธิบดีกรมป่าไม้มอบอำนาจให้ผู้ว่าราชการจังหวัดดำเนินการออกเอกสารรับรองการทำประโยชน์ในที่ดินทำกิน คจก. แก่ชาวบ้านในพื้นที่ คจก. และให้ป่าไม้จังหวัดลงไปชี้แจงแก่ชาวบ้านที่ชุมนุมทราบว่าในขณะนี้จะไม่มีการออกเอกสารใดๆ ทั้งสิ้นจนกว่าจะตกลงเป็นที่พอใจกับทุกฝ่ายเสียก่อน

การณรงค์ของชาวบ้านในพื้นที่ดำเนินไปกว่า 1 ปีทางจังหวัดขอนแก่นจึงยอมรับที่จะเข้ามาแก้ไขปัญหโดยจัดตั้งคณะกรรมการร่วมระหว่างชาวบ้านที่เดือดร้อนจากโครงการ คจก. กับหน่วยงานราชการในนาม “คณะอนุกรรมการระดับจังหวัดช่วยเหลือราษฎรอันเนื่องจากการ

ยกเลิกโครงการ คจก." เป็นผลให้สำนักงานปฏิรูปที่ดินจังหวัด(ส.ป.ก.) เข้าไปรับรองสิทธิในที่ดินทำกินของชาวบ้านป่าดงลานและชาวบ้านในพื้นที่อพยพที่ประสงค์จะกลับเข้าไปทำกินในที่ดินเดิมที่อยู่ในเขตอนุรักษ์คือในเขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่านก็ได้มีการจัดตั้ง "คณะกรรมการจัดทำแนวเขตที่ทำกินอย่างถาวร" ทั้ง 3 หมู่บ้านคือบ้านชำผักหนาม บ้านตาดฟ้าและดงสะคร่าน โดยมีข้อตกลงคือ

1. ให้รังวัดที่ดินตามที่ถือครองเดิมและออกเอกสารสิทธิให้
2. ราษฎรหมู่บ้านอพยพถ้าต้องการอพยพกลับที่ทำกินเดิมก็ให้กลับได้
3. ในส่วนชาวบ้านอพยพที่ต้องการอยู่ในพื้นที่รองรับ ให้สำนักงานปฏิรูปที่ดินจ่ายค่าชดเชยแก่เจ้าของที่ดินเดิม

ชดเชยแก่เจ้าของที่ดินเดิม

ปัจจุบันคณะกรรมการชาวบ้านแก้ไขปัญหาที่ดินทำกิน ป่าดงลานยังคงทำงานอย่างต่อเนื่องทั้งในด้านการผลักดันระดับนโยบาย การประสานงานกับเครือข่ายองค์กรชาวบ้านเพื่อให้เกิดการรับรองสิทธิขององค์กรชาวบ้านที่จะร่วมกันในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชน หรืองานพัฒนาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านโดยรวม

แม้ว่าการดำเนินการโครงการ คจก. ในทุกพื้นที่จะได้ล้มเลิก และชาวบ้านสามารถกลับเข้าไปทำกินในพื้นที่เดิมทั้งหมดไปแล้ว แต่ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบยังคงไม่ได้รับการชดเชยความเสียหายที่เกิดขึ้น ชาวบ้านในเครือข่ายสมัชชาชาวนาชาวไร่ภาคอีสานเพื่อรับรองสิทธิที่ดินทำกินและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ(สทค.) ซึ่งรวมถึงชาวบ้านในพื้นที่ป่าดงลานจึงได้ร่วมกันเรียกร้องค่าชดเชยอันเกิดจากการอพยพคือการฟื้นฟูสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนให้กลับคืนดั้งเดิม ค่าเสียหายอันเกิดจากการรื้อถอนบ้านเรือน และให้รัฐรับรองสิทธิของชุมชนที่อาศัยในเขตป่าโดยการเพิกถอนเขตป่าอนุรักษ์และออกเอกสารสิทธิให้กับชาวบ้าน ซึ่งต่อมากลื่อนไหวของสมัชชาชาวนาชาวไร่อีสานฯ ได้ร่วมเป็นเครือข่ายกรณีปัญหาของสมัชชาคนจนในช่วงที่มีการชุมนุมมหกรรมทวงสัญญาครั้งที่ 2

5.4 องค์กรชาวบ้านป่าดงลาน

องค์กรของชาวบ้านป่าดงลาน เกิดจากการรวมตัวของชาวบ้านที่ได้รับปัญหาการแย่งยึดที่ดินทำกินจากโครงการ คจก. โดยมีการรวมตัวกันของชาวบ้านเพื่อผลักดันให้รัฐเข้ามาแก้ปัญหาที่ดินทำกินอย่างจริงจังและเป็นรูปธรรม

จากความเดือดร้อนที่ชาวบ้านได้รับจากการจัดโครงการ คจก. ชาวบ้านกว่า 2,700 ครอบครัวจาก 27 หมู่บ้านซึ่งเป็นพื้นที่อพยพจำนวน 3 หมู่บ้านและพื้นที่รองรับ 24 หมู่บ้านได้จัดตั้งองค์กรชาวบ้านโดยใช้ชื่อว่า "คณะกรรมการชาวบ้านแก้ไขปัญหาที่ดินทำกิน ป่าดงลาน" ในปัจจุบันคณะกรรมการชาวบ้านมีการบริหารในรูปของคณะกรรมการที่มาจากตัวแทนชาวบ้านหมู่บ้านละ 2 คน โดยมีการดำเนินการในพื้นที่เป็น 2 ระดับคือ

หมู่บ้านพื้นที่เป้าหมายหลัก เป็นกลุ่มที่ชาวบ้านได้ร่วมกันเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการ คจก. อย่างเหนียวแน่นและชาวบ้านมีความเห็นสอดคล้องถึงความจำเป็นในการร่วมกับโครงการพัฒนาและฟื้นฟูป่าดงลานในการแสวงหาทางเลือกการพัฒนาในพื้นที่ ประกอบด้วยหมู่บ้านจำนวน 18 หมู่บ้านที่ร่วมเป็นคณะกรรมการในการดำเนินการตามโครงสร้างการบริหารจัดการซึ่งพื้นที่ได้แก่

บ้านบริบูรณ์ บ้านผาสุวรรณค์ บ้านพงษ์ บ้านโนนประวัตติ ตำบลบริบูรณ์ อำเภอสีชมพู
บ้านโคกป่ากุง บ้านโคกสูง บ้านโนนทองกลาง บ้านสีชมพู ตำบลสีชมพู อำเภอ
สีชมพู

บ้านท่าช้าง บ้านวังทอง บ้านโสภะหาต บ้านหาดสุวรรณค์ ตำบลวังเพิ่ม อำเภอสีชมพู
บ้านนาอุดม บ้านชำจำปาเหนือ บ้านหนองหญ้าปล้อง ตำบลดงลาน อำเภอสีชมพู
บ้านโสภะสัมภ ตำบลบ้านใหม่ อำเภอสีชมพู
บ้านตาดฟ้า-ดงสะคร่าน ตำบลวังสวาป กิ่งอำเภอกุฉินารายณ์
บ้านชำผักหนาม ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอชุมแพ

หมู่บ้านเครือข่าย เป็นหมู่บ้านที่มีความสัมพันธ์โดยมีชาวบ้าน 4-5 คนที่มาเข้าร่วมกิจกรรมอย่างต่อเนื่องกับคณะกรรมการชาวบ้าน ซึ่งพื้นที่ 14 หมู่บ้านในอำเภอสีชมพูได้แก่ บ้านหนองตาไก่ บ้านปาน บ้านโนนสุวรรณค์ บ้านโนนหวานไฟ บ้านโคกจัน บ้านหนองขาม บ้านโนนอุดม บ้านหนองแดง บ้านสันติสุข บ้านโคกไม้งาม บ้านซัง บ้านโคกม่วง บ้านผาน้ำเที่ยง และบ้านศรีสุข

คณะกรรมการชาวบ้านแก้ไขปัญหาที่ดินทำกิน ป่าดงลานได้ประสานกับโครงการพัฒนาและฟื้นฟูป่าดงลานซึ่งเป็นความร่วมมือขององค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) เพื่อร่วมกันพัฒนาพื้นที่และแสวงหาแนวทางการทำมาหากินให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตและระบบนิเวศน์ของชุมชน

5.4.1 รูปแบบขององค์กรชาวบ้านป่าดงลาน

องค์กรชาวบ้านป่าดงลานเป็นการทำงานของชาวบ้านโดยการประสานงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามาให้ความช่วยเหลือและคำปรึกษาในเรื่องต่างๆ ที่ชาวบ้านต้องการโดยรูปแบบขององค์กรชาวบ้านป่าดงลานจะมีลักษณะดังแผนภูมิที่ 5-1

แผนที่ 5-2

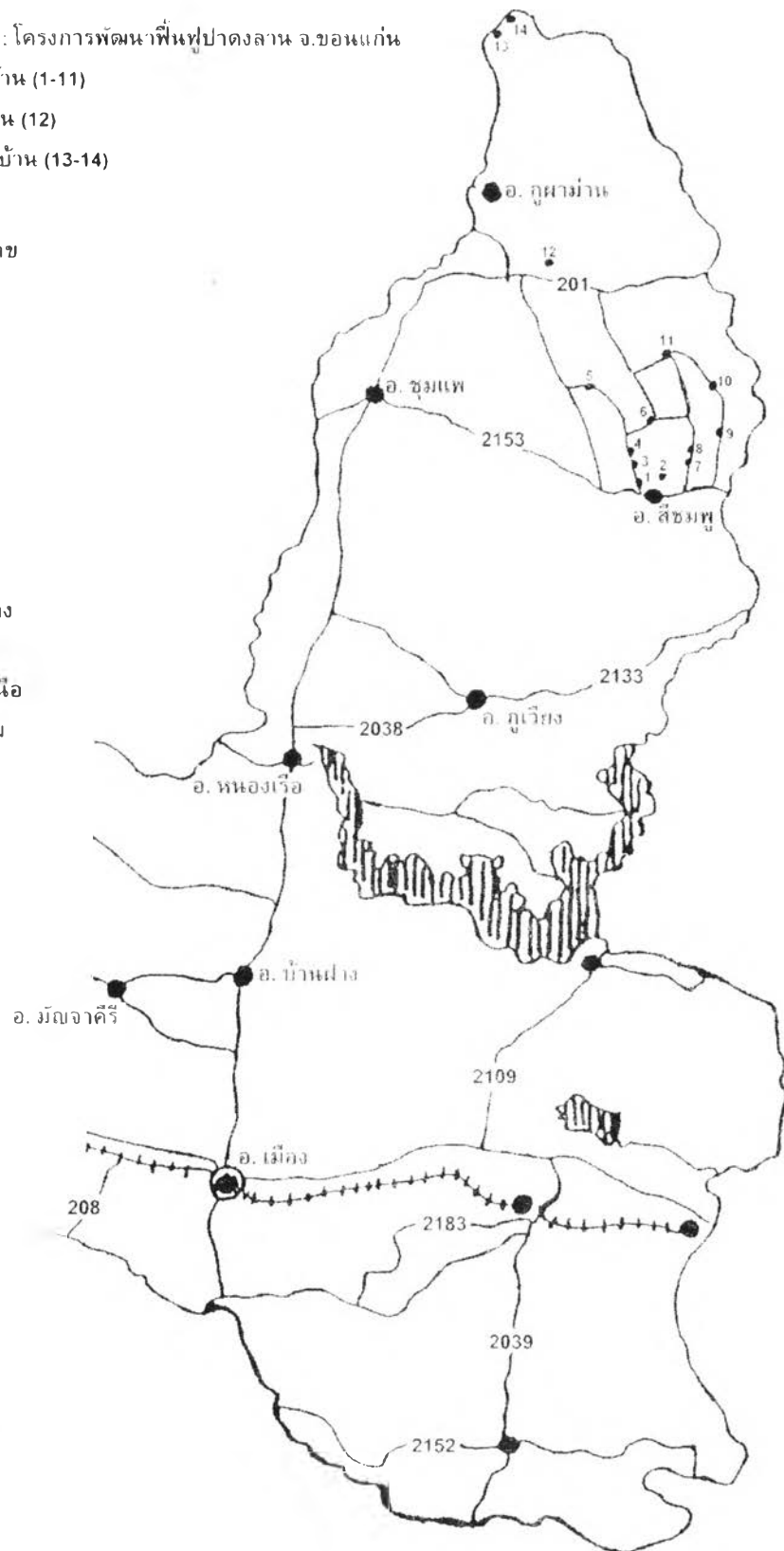
แสดงพื้นที่โครงการฟื้นฟูป่าดงลาน จังหวัดขอนแก่น

พื้นที่การปฏิบัติงาน : โครงการพัฒนาฟื้นฟูป่าดงลาน จ.ขอนแก่น

1. อ. สีชมพู 11 หมู่บ้าน (1-11)
2. อ. ชุมแพ 1 หมู่บ้าน (12)
3. อ. ภูผาม่าน 2 หมู่บ้าน (13-14)

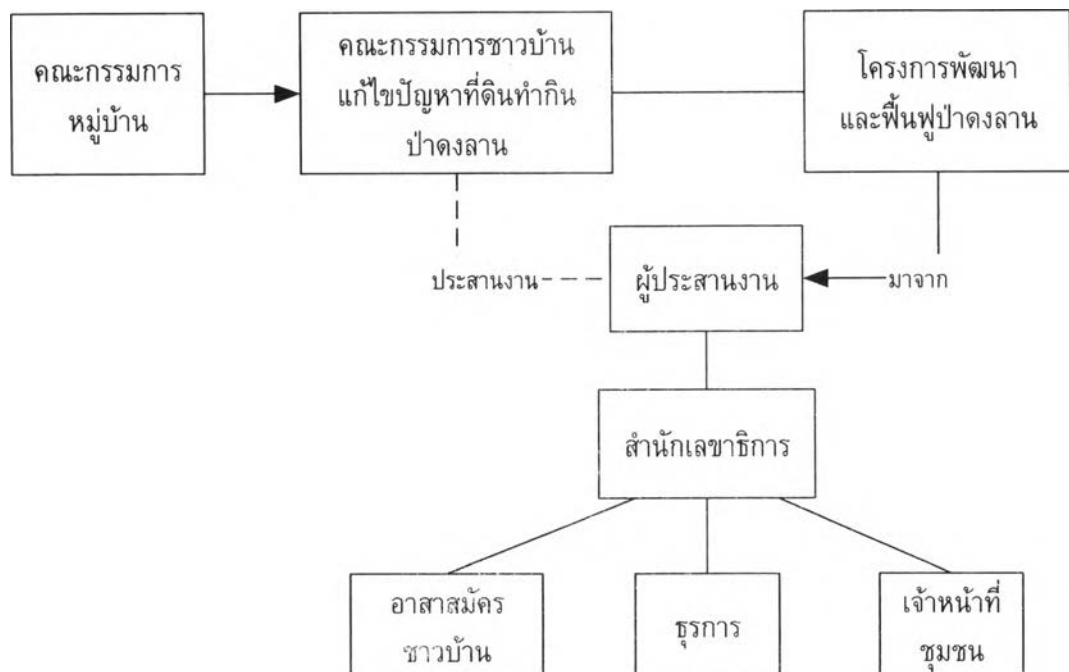
สัญลักษณ์ : หมายเลข

1. บ้านวังทอง
2. บ้านท่าช้าง
3. บ้านโสกหาด
4. บ้านหาดสวรรค์
5. บ้านโสกส้มกบ
6. บ้านนาอุดม
7. บ้านโคกป่ากุง
8. บ้านโคกสูง
9. บ้านโนนทองหลาง
10. บ้านบริบูรณ์
11. บ้านข่าจำปาเหนือ
12. บ้านขามักหนาม
13. บ้านดงสะคร่าน
14. บ้านดาดฟ้า

แผนภูมิที่ 5-1

แสดงรูปแบบองค์กรชาวบ้านป่าดงลาน

คณะกรรมการหมู่บ้าน

เป็นคณะกรรมการที่มีการคัดเลือกกันเองภายในแต่ละหมู่บ้านโดยมีประมาณ 5 – 10 คนในแต่ละหมู่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้านมีหน้าที่ชี้แจงเรื่องราวต่างๆ ที่ได้รับจากคณะกรรมการชาวบ้านป่าดงลานต่อชาวบ้านในหมู่บ้าน ถ้าประเด็นใดที่ไม่สามารถชี้แจงได้คณะกรรมการชาวบ้านป่าดงลานจะเข้าร่วมชี้แจงด้วย นอกจากนี้คณะกรรมการหมู่บ้านยังเป็นผู้หาประชามติของชาวบ้านต่อประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจขององค์กรชาวบ้านป่าดงลาน

คณะกรรมการชาวบ้านแก้ไขปัญหาที่ดินทำกินป่าดงลาน

เป็นตัวแทนขององค์กรชาวบ้านโดยทำการคัดเลือกจากตัวแทนหมู่บ้านพื้นที่เป้าหมายหลักจำนวนทั้งสิ้น 18 หมู่บ้าน หมู่บ้านละ 2 คน คณะกรรมการชาวบ้านจะมีวาระ 2 ปี โดยภายในแต่ละหมู่บ้านจะมีการคัดเลือกกันเองภายใน การเคลื่อนไหวและกิจกรรมต่างๆ และการเข้าร่วมกับพันธมิตรอื่นใดจะขึ้นอยู่กับคณะกรรมการชาวบ้านป่าดงลานเป็นผู้ตัดสินใจโดยอิงกับมติความต้องการของชาวบ้าน กิจกรรมขององค์กรชาวบ้านฯ จะแบ่งออกเป็น 2 ประการคือ

1. งานพิทักษ์สิทธิ เร่งรัดให้รัฐออกเอกสารสิทธิในที่ดินทำกิน และการเรียกร้องค่าชดเชยจากการถูกละเมิดสิทธิโดยโครงการ และนโยบายของรัฐ

2. งานพัฒนาและฟื้นฟู ในช่วงที่ปัญหาโครงการ ดจก. ในพื้นที่เบาบางลง ชาวบ้านบางส่วนเริ่มได้รับเอกสารสิทธิในที่ดินทำกิน ชาวบ้านได้ร่วมกับโครงการพัฒนาและฟื้นฟูป่าดงลานในการพัฒนาอาชีพเกษตรกรรมและร่วมกันฟื้นฟูสภาพทรัพยากรธรรมชาติในเขตพื้นที่อาทิ

- การปลูกและร่วมกันดูแลป่าชุมชนในพื้นที่
- การพัฒนาและฟื้นฟูอาชีพ
- ร่วมกันผลักดัน พรบ. ป่าชุมชน
- การเสริมสร้างความเข้มแข็งของผู้นำองค์กรชาวบ้าน
- การจัดธุรกิจชุมชน เช่นการจัดกิจกรรมแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรของกลุ่มแม่บ้าน และการจัดให้มีตลาดชุมชน
- การจัดกิจกรรมออมทรัพย์

โครงการพัฒนาและฟื้นฟูป่าดงลาน

เป็นการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชน(NGOs) ที่เข้ามาทำงานร่วมกับชาวบ้านในพื้นที่ป่าดงลานอย่างใกล้ชิด บทบาทของ NGOs ที่เข้าไปร่วมทำงานสนับสนุน และส่งเสริมองค์กรชาวบ้านป่าดงลานโดยเริ่มจากการเข้าไปศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการ ติดตามการดำเนินการโครงการ คจก. ป่าดงลานตั้งแต่เดือนมิถุนายน 2534 นับได้ว่าการทำงานของ NGOs ที่เข้าไปร่วมทำงานกับชาวบ้านอย่างใกล้ชิดได้หนุนเสริมกระบวนการทำงานขององค์กรชาวบ้านที่สามารถยืนหยัดต่อสู้พิทักษ์สิทธิบนผืนดินของตนจนประสบผลสำเร็จ และยังได้ร่วมทำงานกับชาวบ้านในการแสวงหาทางเลือกในการพัฒนาต่อไป

โดยทั่วไปแล้วบทบาทหน้าที่ของนักพัฒนาที่เข้าไปหนุนเสริมองค์กรชาวบ้านมี 4 ลักษณะคือ³

1. งานส่งเสริมองค์กรชาวบ้าน ได้แก่การหนุนเสริมศักยภาพของผู้นำ การสร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนความรู้ขององค์กรชาวบ้านทั้งระดับภายในชุมชน ระหว่างชุมชน ระดับเครือข่าย จนถึงระดับชาติ
2. การจัดทำข้อมูล งานวิจัยเพื่อเป็นฐานข้อมูลของพื้นที่กรณีปัญหาต่างๆ ซึ่งการจัดทำฐานข้อมูลโดยเปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้าร่วมในการวิจัยเพื่อให้ชาวบ้านได้รับทราบข้อมูลในพื้นที่ของตนเองอันจะมีผลต่อการทำความเข้าใจภายในชุมชน และเมื่อนำฐานข้อมูลเหล่านั้นไปใช้ในการเจรจาต่อรอง
3. การรณรงค์เผยแพร่ การชุมนุมประท้วงในรูปแบบต่างๆ เพื่อให้เกิดเวทีการเจรจาต่อรองกับรัฐ และนักการเมืองทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค การเผยแพร่สภาพปัญหาในพื้นที่สู่สาธารณชนในรูปแบบต่างๆ เช่นเขียนบทความ การพาผู้สื่อข่าวลงพื้นที่
4. งานส่งเสริมและพัฒนาอาชีพเพื่อให้ชาวบ้านได้อยู่รอดทางเศรษฐกิจ และเป็นเครื่องมือในการรวมกลุ่มของชาวบ้าน การนำเสนอทางออกในการจัดสรรทรัพยากรของชุมชน

³ ประภาส ปิ่นตบแต่ง, การเมืองบนท้องถนน 99 วันสมัยชชคณจน และประวัติศาสตร์การเดินขบวนชุมนุมประท้วงในสังคมไทย (กรุงเทพฯ : ศูนย์ผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก, 2541), หน้า 130.

กิจกรรมหลักของโครงการพัฒนาและฟื้นฟูป่าดงลานคือการสนับสนุนองค์กรและผู้นำชาวบ้านซึ่งทางโครงการได้มองเห็นศักยภาพและความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้านจึงมีแนวความคิดที่จะร่วมกับชาวบ้านดำเนินการสนับสนุนกิจกรรมเกษตรทางเลือก การอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ และพัฒนาธุรกิจชุมชนต่อไป

บทบาทหน้าที่ของโครงการพัฒนาและฟื้นฟูป่าดงลานจะเป็นผู้ทำงานประสานกับองค์กรชาวบ้าน โดยลักษณะงานเป็นงานด้านข้อมูล ทำแผนงานสนับสนุนงานพัฒนาอาชีพ (การฟื้นฟูอาชีพ และวนเกษตร) ประสานงานกับองค์กรพัฒนาเอกชน และหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องกับงานขององค์กรชาวบ้าน อาทิ ปฏิรูปที่ดินจังหวัด เกษตรจังหวัด เพื่อแสวงหาแหล่งทรัพยากรจากภายนอกเข้ามาร่วมพัฒนาชุมชน

โครงการพัฒนาและฟื้นฟูป่าดงลานมีผู้ปฏิบัติงานซึ่งมีบทบาทหน้าที่คือ

ผู้ประสานงาน มีหน้าที่ในการควบคุมบริหารจัดการโครงการให้บรรลุตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายของโครงการที่วางไว้ทั้งในด้านกิจกรรมและด้านสำนักงาน นอกจากนี้ยังมีบทบาทในการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐ เอกชนและกลุ่มท้องถิ่นต่างๆ เพื่อสนับสนุนกิจกรรมของโครงการให้ดำเนินไปได้ด้วยดี

เจ้าหน้าที่ชุมชน ปฏิบัติงานเต็มเวลา มีบทบาทในการส่งเสริมกิจกรรมให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของโครงการ

อาสาสมัครชุมชน ให้ความช่วยเหลือสนับสนุนกิจกรรมของโครงการในพื้นที่ โดยประสานกับเจ้าหน้าที่ชุมชนและผู้ประสานงาน ทั้งนี้เนื่องจากเจ้าหน้าที่โครงการมีไม่เพียงพอที่จะปฏิบัติงานได้ครอบคลุมในทุกพื้นที่ นอกจากนี้งานอาสาสมัครชุมชนยังเป็นการสนับสนุนให้ชาวบ้านได้เข้าร่วมในกิจกรรมของโครงการอย่างต่อเนื่องและได้เรียนรู้วิธีการดำเนินงานพัฒนาชนบทควบคู่กันไป งานอาสาสมัครชุมชนจะเป็นงานไม่เต็มเวลา และปฏิบัติงานตามที่ได้รับมอบหมายจากเจ้าหน้าที่โครงการ

อาสาสมัครชุมชนก็เป็นเสมือนแกนนำชาวบ้านคนหนึ่ง กล่าวคือเป็นผู้ที่เข้าร่วมการต่อสู้คัดค้านโครงการ คจก. มากับองค์กรชาวบ้านตั้งแต่เริ่มต้น จนสามารถสะสมประสบการณ์ทางการเมืองจากงานเคลื่อนไหวและงานพัฒนาที่ทำร่วมกับนักพัฒนา จนสามารถพัฒนาทักษะและมุมมองสภาพปัญหาได้อย่างเป็นระบบ และยังเป็นผู้ที่มีความรู้และความสัมพันธ์ในระดับพื้นที่เป็นอย่างดี

ในปัจจุบันองค์กรชาวบ้านได้พยายามที่จะพัฒนาแกนนำชาวบ้านรุ่นใหม่ขึ้นมาทำงานเคลื่อนไหว แต่การผลัดกันแกนนำชาวบ้านรุ่นใหม่เป็นกระบวนการที่ต้องใช้เวลานานในการสะสมความรู้ความชำนาญทั้งในแง่การจัดทำข้อมูลพื้นที่ การมองปัญหา การเข้าร่วมเจรจาแก้ไขปัญหา

นอกจากนั้นการที่ชาวบ้านอาสาสมัครทำกิจกรรมขององค์กรชาวบ้านจะต้องพบกับภาวะเศรษฐกิจของตนเองที่ไม่มีเวลามาทำการผลิตเพื่อสร้างรายได้ และในบางครั้งการไปทำกิจกรรม

ขององค์กรเช่นไปร่วมประชุมสัมมนา อบรมยังต้องเสียค่าใช้จ่าย ซึ่งภาระเหล่านี้ทำให้เกิดความท้อถอยที่จะอาสาเข้ามาทำงานชุมชน

การที่องค์กรพัฒนาเอกชน(NGOs) หลายองค์กรได้สนับสนุนอาสาสมัครชาวบ้านและรับผู้นำชาวบ้านมาเป็นเจ้าหน้าที่โครงการ ทำให้ผู้นำชาวบ้านก้าวพ้นปัญหาเศรษฐกิจของครอบครัวได้ในระดับหนึ่ง ทำให้มีเวลามากพอที่จะช่วยเหลือพัฒนางานขององค์กรชาวบ้านและเครือข่าย

5.4.2 การขยายสมาชิก

การขยายเครือข่ายสมาชิกขององค์กรชาวบ้านป่าดงลานสามารถแบ่งได้เป็น 2 ช่วงคือ ในช่วงที่ชาวบ้านได้รับผลกระทบจากโครงการ คจก. อย่างรุนแรงได้มีการจัดตั้งองค์กรชาวบ้านเพื่อต่อต้านโครงการ คจก. ชาวบ้านอาศัยการสื่อสารส่งข่าวแบบปากต่อปากชักชวนให้ผู้ได้รับความเดือดร้อนจากโครงการ คจก. เข้าร่วมในองค์กรชาวบ้าน ซึ่งแกนนำชาวบ้านได้พยายามขยายสมาชิกให้ได้จำนวนมากเพื่อเป็นพลังในการต่อสู้ประกอบกับขณะนั้นผู้ได้รับความเดือดร้อนจากโครงการ คจก. ในพื้นที่มีจำนวนมาก จำนวนสมาชิกขององค์กรชาวบ้านจึงสูงถึงประมาณ 2,700 ครอบครัว โดยเป็นกลุ่มที่มีการเคลื่อนไหวอย่างเหนียวแน่นและจริงจังประมาณ 600 ครอบครัว

ภายหลังจากการต่อสู้เพื่อสิทธิในที่ดิน และการผลักดันเพื่อให้มีการยกเลิกโครงการ คจก. สมาชิกที่เคยเข้าร่วมการเคลื่อนไหวกว่าร้อยละ 50 ต้องอพยพเข้าไปรับจ้างตามเมืองใหญ่ต่างๆ เพื่อพยุฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวเนื่องจากระยะเวลาที่มีการจัดโครงการ คจก. และชาวบ้านต้องต่อสู้เรื่องสิทธิในที่ดินทำให้สูญเสียโอกาสในการประกอบอาชีพกว่า 2 ปี ทำให้การรวมตัวขององค์กรชาวบ้านอ่อนตัวลงไปบ้าง

ในภาวะปัจจุบันองค์กรชาวบ้านป่าดงลานได้มุ่งเน้นไปทำงานส่งเสริมการพัฒนาอาชีพเกษตรกรของชาวบ้านเป็นหลัก ไม่เน้นการขยายเครือข่ายสมาชิกแต่เน้นการพัฒนาอาชีพและครอบครัวของกลุ่มชาวบ้านที่ร่วมมือกันต่อสู้ด้วยกันมาโดยตลอด กิจกรรมการเคลื่อนไหวก็มุ่งเน้นไปที่การแก้ไขนโยบายของรัฐที่ไม่สอดคล้องกับการประกอบอาชีพเกษตรกรของเกษตรกรรายย่อย ในปัจจุบันองค์กรชาวบ้านป่าดงลานมีสมาชิกประมาณ 400 ครอบครัวซึ่งมีการรวมตัวอย่างเหนียวแน่น

โดยทั่วไปจะมีวิธีการขยายสมาชิกใน 2 รูปแบบคือ⁴

1. การรณรงค์กลุ่มคนให้มีขนาดใหญ่แล้วนำมาจัดตั้งเป็นองค์กร โดยคาดว่าเมื่อทำการต่อสู้ไปในอนาคตจำนวนคนที่เข้าร่วมต่อสู้ในระยะแรกจะออกไปบ้าง

⁴ กนกศักดิ์ แก้วเทพ, บทวิเคราะห์สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย : เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยชาวนาชาวไร่ร่วมสมัย (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), หน้า 85.

2. เริ่มจากกลุ่มเล็กๆ หลังจากรวมตัวกันได้เข้มแข็งแล้วจึงทำการขยายสมาชิกและประเด็นการต่อสู้เคลื่อนไหวให้ครอบคลุมความต้องการของมวลสมาชิกที่ขยายใหญ่ขึ้น

แม้ว่าจำนวนชาวบ้านที่เข้าร่วมในเครือข่ายทางเลือกการพัฒนาจะลดลงก็มีได้หมายความว่าความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้านจะลดลงไป แต่การที่ชาวบ้านที่เข้าร่วมในเครือข่ายทางเลือกการพัฒนาเป็นผู้ที่ได้รับประสบการณ์ในการเคลื่อนไหว ผ่านการแสวงหาความรู้จากการจัดฝึกอบรม การดูงานเกษตรกรรมทางเลือกในพื้นที่ต่างๆ และสมัครใจที่จะลงมือปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต และวิธีการผลิตจากการปลูกพืชเศรษฐกิจมาเป็นการทำเกษตรกรรมแบบยั่งยืน การลดจำนวนสมาชิกจึงอาจเปรียบเทียบกับ การตกผลึกขององค์กร

การที่ชาวบ้านได้เข้ามาเรียนรู้ร่วมกันจากการเคลื่อนไหวต่อสู้ และจากการทำกิจกรรมการพัฒนาได้ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่จะแก้ไขปัญหาาร่วมกัน เกิดความเอื้ออาทร ความผูกพัน ความร่วมมือในชุมชน เป็นการพัฒนาจิตสำนึกของการรวมหมู่ เมื่อมีการแลกเปลี่ยนกิจกรรมและความช่วยเหลือไปยังชุมชนอื่นๆ ก็เกิดเป็นเครือข่ายความร่วมมืออย่างกว้างขวางในสังคม

5.4.3 การพัฒนาจิตสำนึกในการต่อสู้ขององค์กรชาวบ้าน

จากการที่กลุ่มชาวบ้านป่าดงลานต้องต่อสู้กับปัญหาในสิทธิบนผืนดินทำกินอันเกิดจากการวางนโยบายของรัฐในเรื่องป่าไม้และที่ดินมาช้านาน และจากการที่กลุ่มชาวบ้านได้เข้าร่วมต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิและการเข้าร่วมกับองค์กรพันธมิตรในกิจกรรมต่างๆ ได้พัฒนาและยกระดับจิตสำนึกในการต่อสู้รวมหมู่ขององค์กรชาวบ้าน

ในช่วงแรกของการก่อตั้งองค์กรชาวบ้านป่าดงลาน วัตถุประสงค์หลักของการรวมตัวของชาวบ้านก็เพื่อร่วมกันเรียกร้องและพิทักษ์สิทธิบนผืนดินทำกินของตนที่ถูกริดรอนอันเนื่องมาจากโครงการ คจก. อาจกล่าวได้ว่าการเคลื่อนไหวในช่วงดังกล่าวเป็นการเคลื่อนไหวที่มุ่งเน้นเฉพาะผลประโยชน์ของตน(Class Interest) แต่เมื่อชาวบ้านได้รวมกันต่อสู้ผ่านประสบการณ์ร่วมกันอย่างยาวนาน ประกอบกับการที่ได้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของการต่อสู้เรียกร้องในระดับชาติ ทำให้มุมมองต่อการต่อสู้เรียกร้องเปลี่ยนแปลงไป จากการต่อสู้เรียกร้องในปัญหาเฉพาะหน้าซึ่งเป็นผลกระทบส่วนตนมาเป็นปัญหาซึ่งครอบคลุมถึงผลประโยชน์ส่วนรวมมากขึ้น(Non-class Interest) อันจะดูใน 3 ระดับคือ

ก. ระดับส่วนตัว

การเรียกร้องผลประโยชน์ขั้นพื้นฐานของปัจเจกชนที่ต้องการให้รัฐคุ้มครองในสิทธิอันพึงมีในการเข้าถึงทรัพยากร รวมไปถึงการที่จะไม่ถูกละเมิดสิทธิ ชาวบ้านได้รวมกันต่อสู้เรียกร้องเอกสารแสดงกรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกินซึ่งตนเองเคยทำกินกันมาเป็นเวลาช้านาน และร่วมกัน

ต่อรองเรียกร้องปัจจัยการผลิตทางการเกษตรชดเชยจากการที่ไม่ได้ทำการผลิตในช่วงโครงการ คจก.

ข. ระดับการช่วยเหลือเกษตรกร

การรวมตัวของชาวบ้านเป็นการรวมกันของกลุ่มปัญหาอันหลากหลาย ซึ่งมีทั้งกลุ่มปัญหาที่คล้ายคลึงกัน แต่บางปัญหาก็มีความแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง พื้นที่ขององค์กรชาวบ้าน ปาดงลานก็ประกอบไปด้วยสมาชิกผู้ได้รับผลกระทบหรือประสบปัญหาหลากหลายรูปแบบ อาทิ กลุ่มผู้ได้รับผลกระทบและเรียกร้องค่าชดเชยจากการถูกละเมิดสิทธิอันเนื่องมาจากโครงการ คจก. กลุ่มผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการหมู่บ้านป่าไม้ กลุ่มผู้ที่ถูกประกาศเขตอุทยานทับทำกิน กลุ่มเรียกร้องเอกสารสิทธิ์ในที่ดินทำกิน ซึ่งในแต่ละกรณีปัญหาการดำเนินการเรียกร้องและระยะเวลาการดำเนินการแก้ไขปัญหาไม่เท่ากัน ชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบในกรณีต่างๆ ก็ได้ประสานความร่วมมือ ให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันถึงแม้ว่าปัญหานั้นมิใช่ของกลุ่มตนโดยตรงก็ตาม

ค. ระดับส่วนรวม

ในระดับท้องถิ่นการรวมตัวขององค์กรชาวบ้านยังก่อให้เกิดการเข้ามารับผิดชอบและจัดการต่อทรัพยากรในท้องถิ่น ในกรณีของป่าชุมชนในเขตดงลานซึ่งมีอยู่หลายแห่งและกระจายตามหมู่บ้านต่างๆ แต่สมาชิกในองค์กรชาวบ้านได้เข้ามาร่วมกันดูแล ปลูกทดแทน และออกกฎระเบียบเพื่อรักษาป่าชุมชนให้เป็นทรัพยากรร่วมกัน

นอกจากนี้เมื่อพิจารณาถึงข้อเรียกร้องขององค์กรชาวบ้านยังสามารถตั้งข้อสังเกตได้ว่า ในช่วงแรกขององค์กรชาวบ้านคือในช่วงที่มีการต่อสู้เรียกร้องผลกระทบจากโครงการ คจก. ข้อเรียกร้องขององค์กรชาวบ้านยังตั้งอยู่บนพื้นฐานของผลประโยชน์เฉพาะหน้าของตนเองอันได้แก่การเรียกร้องสิทธิบนผืนดินของตนเอง แต่ในปัจจุบันการเข้าร่วมกับเครือข่ายองค์กรประชาชนทำให้เกิดเป็นกลุ่มพลังที่มีอำนาจในการต่อรองสูงขึ้น เป็นการเพิ่มบทบาททั้งในด้านสังคมและการเมือง การยื่นข้อเรียกร้องได้พัฒนาไปสู่การนำเสนอในเชิงนโยบาย

องค์กรชาวบ้านปาดงลานอันประกอบด้วยเกษตรกรจากอำเภอสีชมพู อำเภอภูผาม่าน และอำเภอชุมแพได้ร่วมกับกลุ่มเกษตรกรในอำเภอเทพสถิตย์และหนองบัวระเหว จังหวัดชัยภูมิ กลุ่มเกษตรกรอำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ กลุ่มเกษตรกรอำเภอภูกระดึงจังหวัดเลย และกลุ่มเกษตรกรอำเภอเกษตรสมบูรณ์ อำเภอแก้งคร้อ และหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิในนามภูมินิวส์เครือข่ายเพชรบูรณ์ได้ร่วมกับเครือข่ายคนจนในภาคเกษตรกรรมและกลุ่มพันธมิตรอื่นๆ ยื่นข้อเสนอเชิงนโยบายต่อกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เพื่อให้เกิดการสนับสนุนอาชีพของเกษตรกรรายย่อยในนามของสมัชชาคนจนอันนำไปสู่โครงการเกษตรนาร่องเพื่อพัฒนาอาชีพ การปรับโครงสร้างระบบการผลิตไปสู่เกษตรกรรมเพื่อความยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย

5.4.4 ปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินการ

ในการดำเนินกิจกรรมใดๆ ก็ตามย่อมพบปัญหาและอุปสรรค ในกิจกรรมขององค์กร ประชาชนก็เช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในองค์กรประชาชนต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจจากสมาชิกเป็นหลัก จากการสัมภาษณ์แกนนำและผู้ปฏิบัติงานขององค์กรชาวบ้านและโครงการพัฒนาและฟื้นฟูป่าดงลานประเด็นปัญหาหลักๆ จะแบ่งได้เป็น 7 ประการคือ

1. การสื่อสารระหว่างสมาชิกภายในองค์กร การที่การเคลื่อนไหวและกิจกรรมขององค์กรชาวบ้านป่าดงลานขึ้นอยู่กับความต้องการและการตัดสินใจของสมาชิกโดยรวม การประสานงานและการให้ข้อมูลต่างๆ อาทิการเจรจาการประสานงานกับองค์กรพันธมิตร และกิจกรรมการเคลื่อนไหว จะถ่ายทอดจากโครงการฟื้นฟูป่าดงลานผ่านทางแกนนำชาวบ้านและในทางกลับกัน ความต้องการของชาวบ้านก็จะถูกถ่ายทอดกลับมายังโครงการพัฒนาและฟื้นฟูป่าดงลาน ซึ่งพบว่าบางครั้งการถ่ายทอดข้อมูลผ่านทางแกนนำชาวบ้านยังทำได้ไม่ดีพอทำให้เกิดช่องว่างของข้อมูลที่ชาวบ้านควรจะรู้หรือสิ่งที่ชาวบ้านต้องการถ่ายทอดอันเนื่องจากแกนนำชาวบ้านยังต้องอาศัยประสบการณ์และระยะเวลาในการเรียนรู้

2. การเคลื่อนไหวในปัญหาสิทธิในที่ดินทำกินหรือการเรียกร้องค่าชดเชยจากการถูกละเมิดสิทธิซึ่งอาจจำเป็นต้องใช้วิธีการชุมนุมเรียกร้องซึ่งจำเป็นต้องใช้ระยะเวลาที่ยาวนาน ภายในองค์กรจำเป็นต้องมีการทำความเข้าใจระหว่างสมาชิกถึงจุดยืนและข้อเรียกร้องขององค์กรให้มากขึ้น และในเหตุการณ์ที่ผ่านมาชาวบ้านมักมีความคาดหวังกับผลการเจรจาที่เป็นที่ยุติ เช่น การได้มติคณะรัฐมนตรีรับรองผลการเจรจาและเกิดความคาดหวังในการไขแก้ปัญหามาจากภาครัฐ ซึ่งในกรณีเช่นนี้ก็จำเป็นต้องอาศัยการถ่ายทอดข้อมูลที่ถูกต้องให้กับสมาชิกได้รับทราบ

ในประเด็นปัญหาที่ 1 และ 2 ทางองค์กรชาวบ้านป่าดงลานได้แก้ไขความบกพร่องในการถ่ายทอดข้อมูลโดยการจัดให้มีการประชุมสมาชิกบ่อยครั้ง โดยจัดให้มีการประชุมแกนนำเดือนละครั้ง และจัดให้มีการประชุมใหญ่ทุกๆ 3 เดือนหรืออาจเป็นเดือนละครั้งแล้วแต่กรณีปัญหา

3. การเคลื่อนไหวและกิจกรรมขององค์กรชาวบ้านตลอดระยะเวลา 5-6 ปีที่ผ่านมาแม้ว่าจะก่อให้เกิดความเข้าใจอันดีกับสาธารณชน แต่ก็ยังมีกลุ่มที่แสดงการคัดค้านแสดงความไม่เข้าใจถึงจุดยืนขององค์กรประชาชนโดยเฉพาะกลุ่มที่มีการจัดตั้งจากรัฐ ที่แสดงออกโดยการไม่ให้ความร่วมมือไปจนถึงการปล่อยข่าวทำลายความชอบธรรม ซึ่งในจุดนี้องค์กรประชาชนจะต้องแสดงให้เห็นถึงจุดยืนที่ชัดเจนตลอดจนชี้ให้เห็นถึงสิทธิอันพึงมีที่จะปลดปล่อยตนเองจากโครงสร้างอำนาจที่เหลื่อมล้ำ

4. การระดมทุน ในการดำเนินงานขององค์กรชาวบ้านป่าดงลานได้ใช้ทุนจากการบริจาคของสมาชิกเป็นค่าเดินทางประสานงานในการทำกิจกรรมประสานกับองค์กรพันธมิตร รวมถึงการตระเตรียมเสบียงเพื่อใช้ในการเดินทางไกล ทำให้การทำกิจกรรมขององค์กรต้องเป็นไปอย่างรอบคอบให้สมกับทรัพยากรของคนจนซึ่งมีไม่มากนัก

5. บุคลากรมีจำกัดเมื่อเทียบกับปริมาณงานทั้งงานในพื้นที่ การต้องประสานงานช่วยเหลือองค์กรประชาชนที่เพิ่งเริ่มทำกิจกรรม รวมถึงงานองค์กรพันธมิตรอื่นๆ

6. การประสานกับองค์กรพันธมิตรอื่นๆ ในประเด็นการเรียกร้องร่วมกับองค์กรพันธมิตรมีประเด็นปัญหาที่หลากหลายที่จะต้องนำเข้ามารวมในประเด็นการเจรจาต่อรองกับรัฐ จึงจำเป็นที่จะต้องมีการลำดับความสำคัญเร่งด่วนของปัญหา จึงอาจทำให้ประเด็นปัญหาที่ทางกลุ่มเรียกร้องถูกหยิบยกขึ้นมาพิจารณาในลำดับท้ายๆ ในเรื่องนี้จำเป็นที่จะต้องมีการทำความเข้าใจกับมวลสมาชิกให้กระจ่างแจ้งมิให้กลายเป็นประเด็นความขัดแย้งต่อไป

7. ความล่าช้าในขั้นตอนการแก้ไขปัญหา โดยส่วนใหญ่เป็นความล่าช้าซึ่งเกิดจากขั้นตอนการปฏิบัติของทางราชการ

5.5 กระบวนการสร้างความเข้มแข็งภาคประชาชน

สภาพปัญหาที่องค์กรชาวบ้านเผชิญอยู่นั้นมิได้เกิดจากภายในชุมชนเอง หากแต่เป็นปัญหาที่รุมเร้ามาจากภายนอกไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรจากชุมชน การดำเนินนโยบายที่ล้าสมัยของรัฐโดยเฉพาะนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร ดังนั้นการแก้ไขปัญหาจึงจำเป็นต้องอาศัยพลังจากการรวมกลุ่ม การสร้างเครือข่ายองค์กรชาวบ้านที่มีความเข้มแข็งเพื่อผลักดันให้เกิดการแก้ปัญหาอย่างแท้จริง

องค์กรชาวบ้านที่มีความเข้มแข็งคือองค์กรชาวบ้านที่มีความสามารถบริหารจัดการได้อย่างต่อเนื่อง และสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เพื่อแก้ปัญหาความยากจนและปัญหาอื่นๆ รวมทั้งยังสามารถเผชิญกับสภาวะวิกฤตต่างๆ ได้เป็นอย่างดี⁵

องค์กรชาวบ้านที่มีความเข้มแข็งในระดับพื้นที่สามารถประสานงานกันในระดับเครือข่ายจะเป็นการพัฒนาให้ประชาชนสามารถมีบทบาทในการร่วมตัดสินใจทางเศรษฐกิจและการเมือง การที่ประชาชนได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้และต่อสู้ทำให้เกิดการตระหนักถึงศักยภาพสิทธิ ตลอดจนเกิดความกระตือรือร้นที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเอง

การที่ชาวบ้านได้เข้าร่วมการต่อสู้เคลื่อนไหวไม่ว่าจะเป็นในระดับพื้นที่หรือกับขบวนการเคลื่อนไหวก่อให้เกิดกระบวนการสะสมความรู้ทางการเมือง(Political Accumulation) ซึ่งชาวบ้านจะได้ซึมซับและถ่ายทอดความทุกข์ยากเจ็บปวดจากประสบการณ์จริงที่เกิดขึ้น ทำให้ชาวบ้านได้ตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องรวมกลุ่มกันต่อสู้เพื่อก่อให้เกิดการขยายเครือข่ายพันธมิตรออกไปอย่างกว้างขวาง(Political Diffusion) และชาวบ้านได้ขยายการรับรู้สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นมากไปกว่าปัญหาภายในชุมชน และได้เห็นหนทางที่จะต่อสู้กับปัญหา ได้เรียนรู้ว่าจะ

⁵ วิเชียร แสงโชติ, "การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน," เอกสารประกอบการสัมมนา "ทางเลือกและศักยภาพชาวอีสาน" จัดโดยสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2539, หน้า8.

เคลื่อนไหวต่อสู้และจัดองค์กรอย่างไร อันจะนำไปสู่กระบวนการสร้างความเข้มแข็งของภาคประชาชน(People Empowerment)

5.5.1 กระบวนการสะสมความรู้ทางการเมือง(Political Accumulation)

การสะสมความรู้ทางการเมืองเกิดจากกระบวนการเรียนรู้จากการต่อสู้กับปัญหาที่เกิดขึ้น เป็นการสะสมประสบการณ์จากการทำงานเคลื่อนไหวขององค์กรชาวบ้านไม่ว่าจะเป็นการรณรงค์เคลื่อนไหวหรือ “งานร้อน” หรือการทำงานพัฒนาชุมชน หรือ “งานเย็น” ซึ่งได้ก่อให้เกิดการเรียนรู้ของชาวบ้าน

การพิจารณากระบวนการเรียนรู้จะแบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือกระบวนการเรียนรู้อย่างปกติ ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ในระดับพื้นที่ปัญหา และกระบวนการเรียนรู้จากการเข้าร่วมชุมนุมใหญ่

ก. กระบวนการเรียนรู้ในยามปกติ

การเรียนรู้ในยามปกติเกิดจากการที่ชาวบ้านได้เข้าร่วมการรณรงค์เพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหาในระดับพื้นที่ไม่ว่าจะเป็นการจัดชุมนุมเพื่อกดดันให้เกิดการเจรจาแก้ไขปัญหา หรืองานพัฒนาชุมชนให้เกิดทางเลือกในการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน

การสะสมความรู้จากกิจกรรมในระดับพื้นที่อันเป็นการสร้างเสริมประสบการณ์ของชาวบ้านที่นำไปสู่กระบวนการสะสมความรู้ทางการเมือง และสร้างกระบวนการถ่ายทอดประสบการณ์และการเรียนรู้ให้กับองค์กรชาวบ้านพันธมิตร อาจแบ่งกิจกรรมออกเป็น 3 ด้านคือ⁶

1. การประสานให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างองค์กรชาวบ้านที่มีปัญหาในพื้นที่เดียวกัน การถ่ายทอดความคิดเห็นและความเดือดร้อนในระหว่างชาวบ้านในพื้นที่เดียวกันนำไปสู่การรวมตัวกันเพื่อต่อสู้กับปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชน

2. การเรียนรู้ผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ และเรียนรู้ที่จะต่อสู้กับปัญหาโดยสันติวิธี โดยปกติแล้ววิถีการต่อสู้ทางการเมืองของชาวบ้านมักจะเป็นการ “ปฏิบัติการโดยตรง” คือจัดการกับตัวการที่ก่อให้เกิดปัญหากับชาวบ้านซึ่งในบางครั้งผลการต่อสู้จะออกมาด้วยความรุนแรง ปัจจัยที่ทำให้ชาวบ้านเลือกแนวทางการจัดการปัญหาโดยตรงแบบนี้ก็เพราะว่าชาวบ้านขาดทักษะความรู้ในกฎหมาย ระเบียบขั้นตอนปฏิบัติ วิธีที่จะหาข้อกฎหมายมารองรับสิทธิของตน⁷

⁶ ประภาส ปิ่นตบแต่ง, การเมืองบนท้องถนน 99 วันสมัยชาคนจน และประวัติศาสตร์การเดินขบวน ชุมชนประท้วงในสังคมไทย, หน้า 111.

⁷ เกษียร เตชะพีระ, “เปิดทางให้สันติวิธี,” ใน วิสามันต์สำนึก, (กรุงเทพฯ : ทางไท, 2537), หน้า 138.

3. แลกเปลี่ยนประสบการณ์ และความเข้าใจจากพื้นที่ที่เคยประสบปัญหามาก่อน เช่น การจัดสัมมนาโดย NGO นักวิชาการ หรือนักศึกษาเพื่อให้ได้รับข้อมูลเชิงนโยบาย การดูงาน แลกเปลี่ยนประสบการณ์แสดงความคิดเห็นระหว่างกัน

แกนนำชาวบ้านที่สะสมประสบการณ์ทางการเมืองโดยการทำงานร่วมกับ NGO ในพื้นที่ แกนนำเหล่านี้ได้ผ่านการเรียนรู้จากการทำงานในโครงการพัฒนาต่างๆ ซึ่งบางครั้งก็ไม่ได้เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหวโดยตรง แต่แกนนำชาวบ้านเหล่านี้ก็ได้รับทักษะในการคิดอย่างเป็นระบบ สามารถจับประเด็นและแลกเปลี่ยนถกเถียงในเวทีต่างๆ ได้เป็นอย่างดี

ข. การเรียนรู้จากการเข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหว

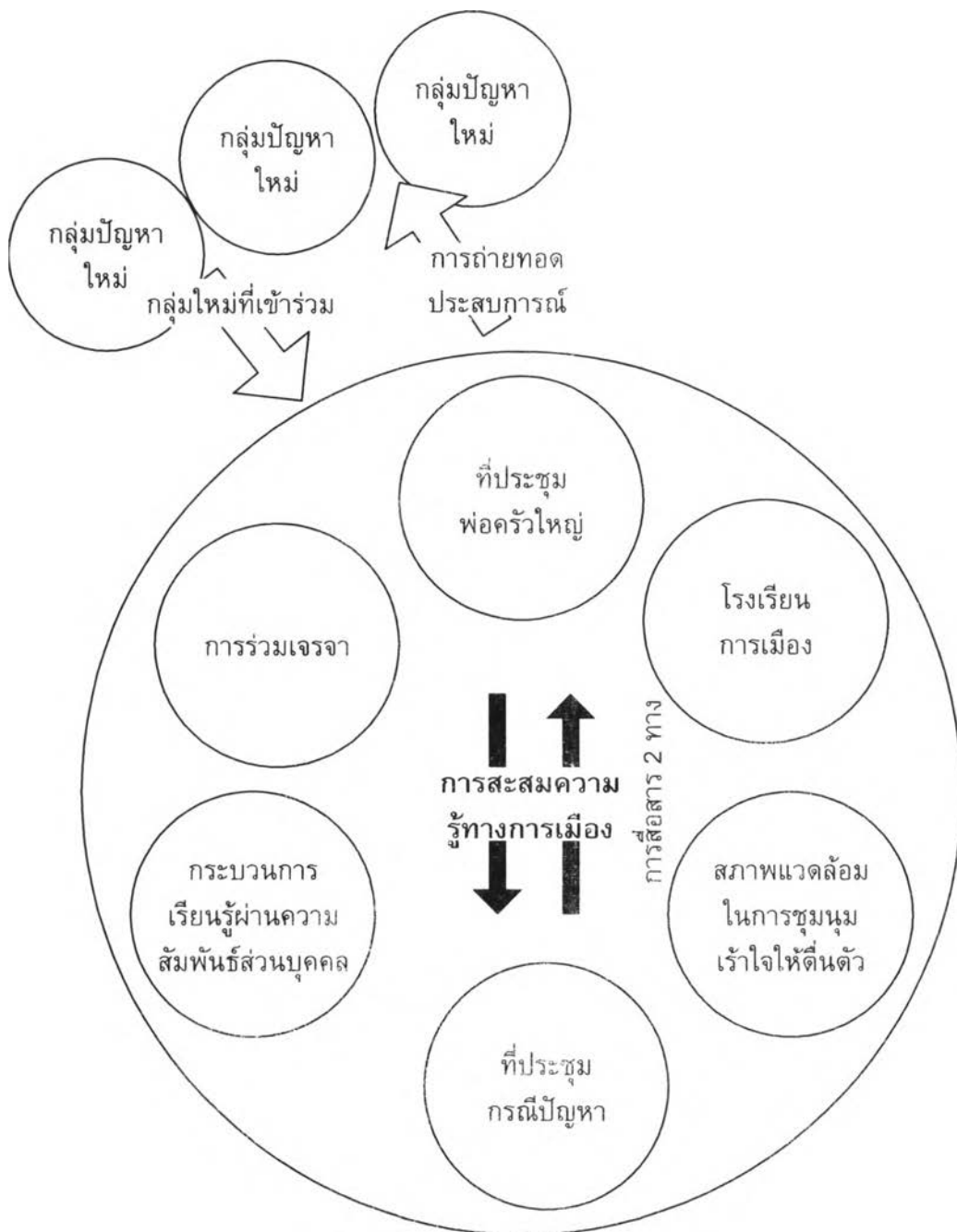
ภายในกระบวนการเคลื่อนไหวเช่นสมัชชาคนจนได้มีการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกันในองค์กรซึ่งเกิดจากการแลกเปลี่ยนพูดคุยระหว่างกรณีปัญหาต่างๆ ที่เข้าร่วมชุมนุม และการเชิญนักคิดและนักเคลื่อนไหวทางสังคมมาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและให้ความรู้กับชาวบ้านผู้เข้าร่วมชุมนุมโดยการเปิดเป็น “โรงเรียนการเมือง” ซึ่งเนื้อหาจะเป็นประเด็นที่มีความเกี่ยวข้องกับชาวบ้านเช่นการทำเกษตรกรรม การเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม การเรียนรู้วิธีการต่อต้านการเคลื่อนไหวของรัฐ เทคนิคการเจรจาต่อรอง และการเรียนรู้กฎหมายรัฐธรรมนูญ นอกจากนี้ยังส่งเสริมให้ตัวแทนกรณีปัญหาได้เข้าหรือการเข้าร่วมกิจกรรมทางวิชาการและการสัมมนาแลกเปลี่ยนในวงอภิปรายที่จัดขึ้นโดยสถาบันการศึกษาซึ่งจะเป็นการขยายการรับรู้ถึงปัญหาของชาวบ้านในวงกว้าง

นอกจากนี้การจัดกิจกรรมบนเวทีระหว่างการประชุม ที่นอกเหนือจะเป็นการสร้างความบันเทิงแล้วยังสอดแทรกเนื้อหาที่เป็นความทุกข์ยากของชาวบ้านที่ได้รับจากการพัฒนาของรัฐ และงานเวทีทุกวันยังมีการสรุปประเด็นข่าวและการประเมินสถานการณ์การประชุมให้กับผู้ชุมนุมได้รับทราบท่าทีทางการเมืองและสังคมที่มีต่อผู้ชุมนุม ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้นอกจากจะเป็นการสร้างเสริมความรู้ให้กับผู้ชุมนุมโดยตรงแล้ว เมื่อมีการผลัดเปลี่ยนผู้เข้าร่วมชุมนุมของกรณีปัญหาต่างๆ ชาวบ้านที่ได้กลับไปยังพื้นที่ก็สามารถนำความรู้ที่ได้รับถ่ายทอดให้กับชาวบ้านในพื้นที่ต่อไป

การที่ชาวบ้านผ่านกระบวนการต่อสู้เคลื่อนไหว และได้เข้าไปเป็นตัวแทนในการเจรจากับหน่วยงานที่รับผิดชอบซึ่งมีสิทธิอันชอบด้วยกฎหมายและเป็นไปตามขั้นตอนอันถูกต้องด้วยระเบียบกติกา ผู้เข้าเจรจาต้องผ่านเรียนรู้ฝึกฝนการเตรียมข้อมูล ประเด็นการนำเสนอ มีการคิดหาเหตุผลมาโต้แย้ง หยิบคัมภีร์บัญญัติข้อกฎหมายมารับรองสิทธิของตนเองและปฏิเสธคำอ้างของฝ่ายตรงข้าม รวมทั้งการเจรจาประนีประนอมหาทางออกในกรณีที่ไม่มีความยุติธรรมในทางใดทางหนึ่ง ซึ่งเรื่องเหล่านี้เป็นทักษะที่ชาวบ้านขาดความชำนาญ จำเป็นที่จะต้องมีการฝึกฝนโดยพี่เลี้ยงไม่ว่าจะเป็นนักพัฒนาในพื้นที่ นักวิชาการ นักศึกษาตลอดจนผู้นำชาวบ้านที่ผ่านประสบการณ์การเคลื่อนไหวมาก่อน(แผนภูมิที่ 5-2)

แผนภูมิที่ 5-2

กระบวนการสะสมความรู้ทางการเมือง

จากแผนภูมิที่ 5-2 ในแต่ละกรณีปัญหาจะมีการร่วมประชุมในกลุ่มเพื่อกำหนดท่าทีของกลุ่มปัญหาซึ่งในการประชุมจะทำให้เกิดการถ่ายทอดความคิดความเห็นของสมาชิก ซึ่งพ่อครัวใหญ่หรือตัวแทนกรณีปัญหาจะได้นำมติของกลุ่มไปถ่ายทอดให้กับที่ประชุมพ่อครัวใหญ่ซึ่งจะมีการสรุปสถานการณ์เพื่อกำหนดยุทธศาสตร์การต่อสู้ จังหวะการเคลื่อนไหวและการดำเนินกิจกรรมอื่น ซึ่งพ่อครัวใหญ่จะได้นำมาถ่ายทอดให้สมาชิกในกลุ่มได้รับทราบเพื่อกำหนดยุทธ

ศาสตร์ของกลุ่มปัญหาอีกครั้ง ซึ่งการสื่อสารแบบสองทางนี้จะทำให้จังหวะก้าวเดินของการเคลื่อนไหวเป็นไปตามความต้องการของมวลสมาชิก และยังเป็น การกระจายข่าวสารข้อมูลมิได้จำกัดบทบาทอยู่เฉพาะแกนนำหรือกลุ่มนำในขบวนการเคลื่อนไหว

กระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านจากการร่วมเข้าในขบวนการเคลื่อนไหวไม่ว่าจะเป็นระดับพื้นที่หรือระดับใหญ่เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ได้ผลที่สุดเพราะทำให้ชาวบ้านได้เห็นถึงพลังของตนเองในการเปลี่ยนแปลงสังคม และได้เห็นถึงกระบวนการในการแก้ไขปัญหาของพวกเขาได้ดำเนินไป นอกจากนี้แล้วการเข้าร่วมการเคลื่อนไหว ได้ผ่านและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความยากลำบากร่วมกันยังได้ก่อให้เกิดสำนึกในการรวมกลุ่มต่อสู้ ความกลมเกลียวกันในกลุ่ม⁸

กระบวนการสะสมความรู้ในทางการเมืองนับได้ว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญมากในการเคลื่อนไหวต่อสู้ โดยเฉพาะการได้เรียนรู้ความเชื่อมโยงของวิกฤตการณ์นโยบายการพัฒนาของรัฐที่เข้าไปสร้างปัญหาให้กับชุมชน ในปัจจุบันนอกจากการต่อสู้ในประเด็นปัญหาปากท้องหรือสภาพในการดำรงชีพโดยทั่วไปแล้ว กระบวนการต่อสู้ยังได้ก้าวไปสู่มิติของการต่อสู้ในองค์ความรู้การจัดการทรัพยากร การเปลี่ยนแปลงกติกาทางการเมือง การปรับความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชน⁹

การเคลื่อนไหวขององค์กรชาวบ้านป่าดงลานทั้งในกิจกรรม “งานร้อน” คือการเคลื่อนไหวเพื่อพิทักษ์สิทธิในที่ดินที่จำเป็นต้องมีการรวบรวมชาวบ้านเพื่อชุมนุมกดดันและการเจรจาให้รัฐปรับเปลี่ยนนโยบายการใช้ทรัพยากรป่าไม้และที่ดินให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน และกิจกรรม “งานเย็น” คือการพัฒนาทางเลือกในการดำเนินชีวิตในพื้นที่ซึ่งต้องอาศัยการพัฒนาความรู้และความเข้าใจของชาวบ้านที่จะร่วมกันพัฒนาองค์กรชาวบ้านไปสู่ความเข้มแข็ง

การเคลื่อนไหวขององค์กรชาวบ้านป่าดงลานตั้งแต่ปี 2535 เป็นต้นมาได้มีกิจกรรมการเคลื่อนไหว งานพัฒนา รวมถึงผ่านกระบวนการต่อต้านโครงการของรัฐได้สร้างเสริมความเข้มแข็งและพัฒนาเป็นประสบการณ์ทางการเมืองอันมีค่าต่อชาวบ้าน ซึ่งแยกได้เป็นประเด็นดังนี้

1. การจัดองค์กรทั้งใน “งานร้อน” และ “งานเย็น” ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ต้องอาศัยทักษะต่างกัน การจัดองค์กรเคลื่อนไหวเรียกร้องจำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนจากคนจำนวนมากเพื่อมีผลในการกดดัน ซึ่งผู้ที่เข้าร่วมก็จะเป็นกลุ่มผู้ประสบปัญหาที่คล้ายคลึงกัน
2. การจัดทำข้อมูลในพื้นที่ และกระบวนการเจรจา
3. การพัฒนาประสบการณ์และความรู้ใหม่ให้กับชาวบ้าน โดยเฉพาะความกล้าที่จะแสดงออกถึงสิทธิและเสรีภาพที่มีอยู่ การรวมตัวกันของชาวบ้านเพื่อทำกิจกรรมได้ก่อให้เกิดกระบวนการพัฒนาศักยภาพของตนเอง ชาวบ้านได้เรียนรู้ข้อกฎหมายต่างๆ เรียนรู้ที่จะอยู่ร่วม

⁸ ประภาส ปิ่นตบแต่ง, การเมืองบนท้องถนน 99 วันสมัชชาคนจน และประวัติศาสตร์การเดินทาง ชุมชนประท้วงในสังคมไทย, หน้า 113.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 222.

กัน ประเด็นเหล่านี้ได้กลบความกลัวเดิมๆ ของชาวบ้านที่มีต่อกฎหมาย ข้าราชการฝ่ายปกครอง และอำนาจรัฐ

การเคลื่อนไหวขององค์กรชาวบ้านป่าดงลานโดยเฉพาะในประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรและการผลักดันด้านนโยบายนอกจากจะได้มีการเคลื่อนไหวในระดับพื้นที่แล้ว องค์กรชาวบ้านป่าดงลานได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวกับสมัชชาชนวนาชาวไร่ภาคอีสาน เพื่อรับรองสิทธิที่ดินทำกินและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ(สทต.) ในการเรียกร้องให้รัฐยุติการดำเนินโครงการ คจก. ในช่วงปี 2535 และการเข้าร่วมชุมนุมกับสมัชชาคนจน(สคจ.) ในการชุมนุมทวงสัญญาครั้งที่ 2 ระหว่างวันที่ 25 มกราคม-2 พฤษภาคม 2540

การที่องค์กรชาวบ้านดงลานผ่านการเคลื่อนไหวต่อสู้ และการเจรจาในกรณีปัญหาอันหลากหลายในพื้นที่รวมทั้งการริเริ่มงานพัฒนาคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวบ้านมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนานนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2534 - ปัจจุบัน ได้สร้างสมประสบการณ์ให้กับกลุ่มผู้นำขององค์กรชาวบ้าน และกลุ่มผู้นำได้นำประสบการณ์ที่ได้สั่งสมเรียนรู้มาถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนกับกลุ่มพันธมิตรไม่ว่าจะเป็นกลุ่มพันธมิตรที่ต่อสู้กับปัญหาในพื้นที่ใกล้เคียงไปจนถึงกลุ่มปัญหาที่ได้ร่วมต่อสู้ร่วมกับองค์กรส่วนกลาง

5.5.2 การแพร่กระจายกิจกรรมทางการเมืองภาคประชาชน (Diffusion of Popular Political Activities)

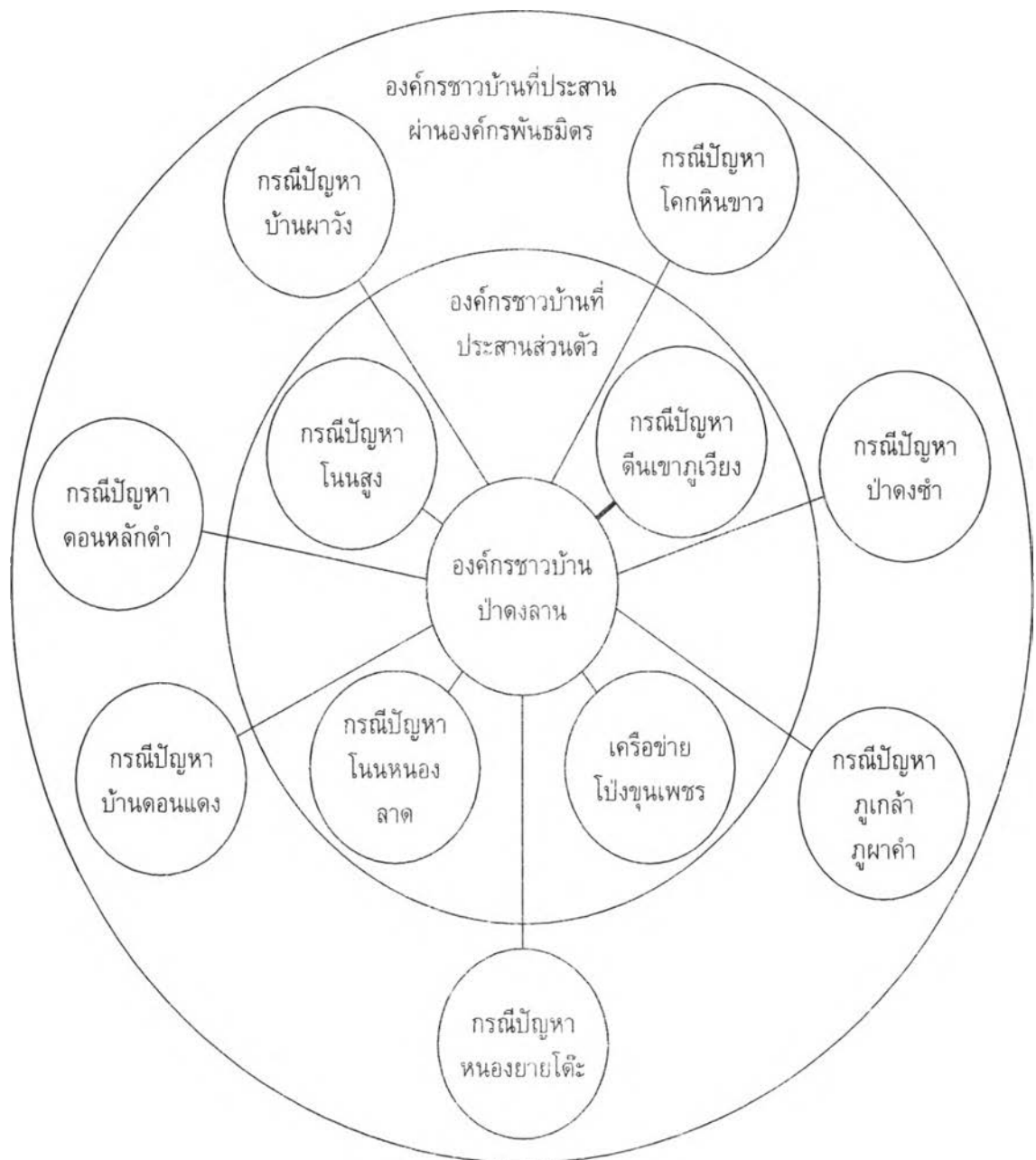
กิจกรรมทางการเมืองของภาคประชาชนเป็นปฏิบัติการทางการเมืองของประชาชนโดยไม่ผ่านระบบการเมืองโดยเฉพาะการเมืองแบบตัวแทนที่นักการเมืองเป็นปากเสียงให้กับกลุ่มทุนและกลุ่มธุรกิจอุตสาหกรรม กิจกรรมทางการเมืองของภาคประชาชนอาจแบ่งออกได้เป็นหลายระดับคือตั้งแต่ปัญหาระดับท้องถิ่นการเรียกร้องให้รัฐเข้ามาแก้ปัญหาปากท้องของชาวบ้าน ไปจนถึงการรวมกันเรียกร้องให้มีแก้ไขกฎหมายที่ล่าช้าและไม่เป็นธรรมไปจนถึงการเรียกร้องให้มีการปฏิรูปการเมืองไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยที่แท้จริงซึ่งเป็นปัญหาร่วมกันของทุกคนสังคม

องค์กรชาวบ้านที่มีการรวมตัวกันเพื่อต่อสู้กับปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่และการได้เข้าร่วมกับขบวนการเคลื่อนไหวระดับใหญ่จนเกิดเป็นการสะสมประสบการณ์ทางการเมืองในระดับหนึ่งคือสามารถที่จะจัดทำฐานข้อมูลของพื้นที่ได้ด้วยตัวเอง การมองสภาพปัญหาในลักษณะเป็นองค์รวม และมีประสบการณ์ความสามารถในการจัดการรณรงค์เพื่อกดดัน และเปิดเจรจาต่อรอง

เมื่อองค์กรชาวบ้านที่สะสมประสบการณ์ดังกล่าวสามารถที่จะถ่ายทอดความรู้ทางการเมืองที่เกิดขึ้นไม่จะเป็นการถ่ายทอดให้กับกลุ่มปัญหาในพื้นที่ใกล้เคียงที่เข้ามาขอความช่วยเหลือโดยการร่วมจัดทำฐานข้อมูลของพื้นที่ปัญหา การเป็นพี่เลี้ยงในการร่วมเจรจา หรือการเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการระดับจังหวัดในการติดตามการแก้ไขปัญหา นอกจากนี้แล้วองค์กรชาวบ้านที่มีประสบการณ์ยังสามารถประสานความช่วยเหลือกับองค์กรประชาชนอื่นไม่ว่าจะเป็น กป.อพช. สมัชชาคนจน เพื่อร่วมช่วยเหลือในพื้นที่ปัญหาอื่นๆ ต่อไป

การเข้าไปให้คำปรึกษาของกลุ่มดงลานจะเป็นไปในรูปของการส่งตัวแทนคณะกรรมการชาวบ้านดงลานเข้าไปแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเป็นกับกลุ่มปัญหาอื่นๆ โดยมีการประสานงานกับองค์กรประชาชนอาสาสมัครชาคนจน คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนเพื่อพัฒนาชนบท ภาคอีสาน(กป.อพช.) รวมถึงการเข้าร่วมเป็นกรรมการในการเจรจาระหว่างองค์กรชาวบ้านกับรัฐเพื่อแก้ไขปัญหา ซึ่งการเข้าไปให้คำปรึกษาหรือแนะนำนั้นทางกลุ่มดงลานจะยึดในการตัดสินใจและหลักเกณฑ์ของกลุ่มองค์กรชาวบ้านนั้นๆ

แผนภูมิที่ 5-3 กระบวนการแพร่ขยายกิจกรรมทางการเมืองขององค์กรชาวบ้านป่าดงลาน

จากแผนภูมิที่ 5-3 แสดงการแพร่กระจายกิจกรรมทางการเมืองขององค์กรชาวบ้านป่าดงลาน เริ่มจากกระบวนการสะสมความรู้ขององค์กรชาวบ้านป่าดงลานจากกิจกรรมในการรณรงค์คัดค้านโครงการ คจก. จนเมื่อชาวบ้านสามารถกลับคืนถิ่นและเริ่มมีแผนพัฒนาทางเลือกในการดำเนินชีวิต จากกิจกรรมต่างๆ ได้กลายเป็นองค์ความรู้ในกิจกรรมทางการเมืองของชาวบ้าน และแกนนำชาวบ้านที่มีบทบาทในการเคลื่อนไหวอย่างจริงจังสามารถนำความรู้ทางการเมืองดังกล่าวไปถ่ายทอดให้กลุ่มปัญหาในพื้นที่ต่างๆ ซึ่งในบางกลุ่มปัญหาชาวบ้านในพื้นที่อาจเริ่มมีการรวมตัวกันอย่างหลวมๆ เพื่อต่อสู้กับปัญหาแล้วแต่ยังไม่มีรูปแบบการจัดองค์กร การกำหนดกิจกรรม การรณรงค์ และการเจรจาเพื่อให้เกิดผลการแก้ไขปัญหาของชาวบ้านอย่างเป็นรูปธรรม

กลุ่มต่างๆ ที่องค์กรชาวบ้านป่าดงลานเข้าร่วมประสานงานแยกออกได้เป็นดังนี้

1. ประเด็นปัญหาที่แกนนำชาวบ้านในพื้นที่ปัญหาเข้ามาติดต่อกับแกนนำกลุ่มดงลานโดยตรง โดยจะเป็นพื้นที่ปัญหาบริเวณใกล้เคียงและได้รับทราบการเคลื่อนไหวขององค์กรชาวบ้านป่าดงลานมาตั้งแต่การเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านโครงการ คจก. นอกจากนี้ความสำเร็จในการเคลื่อนไหวขององค์กรชาวบ้านป่าดงลานก็เป็นเหตุผลประการหนึ่งที่ทำให้กลุ่มพื้นที่ปัญหาเข้ามาขอคำแนะนำ ประเด็นปัญหานี้ได้แก่

– กรณีปัญหาดินเขาภูเวียง จังหวัดขอนแก่น เป็นกรณีปัญหาพื้นที่ป่าไม้ถาวรตามมติคณะรัฐมนตรีทับที่ทำกินของชาวบ้านที่เป็น นส.3 กลุ่มปัญหานี้อาจถือได้ว่าเป็นหมู่บ้านรองขององค์กรชาวบ้านป่าดงลานเพราะมีพื้นที่ติดกัน และได้เคยเข้าร่วมกิจกรรมกับองค์กรชาวบ้านป่าดงลานบ่อยครั้ง รวมถึงการเข้าร่วมชุมนุมกับสมัชชาคนจนในการชุมนุมครั้งที่ 2

– กรณีปัญหาโนนสูง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ประเด็นปัญหาถูกประกาศเขตที่ดินสาธารณะทับที่ดินทำกิน

– กรณีปัญหาโนนหนองลาด อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น ประเด็นปัญหาถูกประกาศเขตที่ดินสาธารณะทับที่ดินทำกิน

– กรณีปัญหาเครือข่ายโป่งขุนเพชร จังหวัดชัยภูมิ ประเด็นปัญหาการสร้างเขื่อน

2. ประเด็นปัญหาที่มีการประสานงานผ่านองค์กรพันธมิตร ได้แก่

2.1 ประเด็นปัญหาที่มีการประสานงานโดยผ่านคณะกรรมการส่วนกลางของสมัชชาคนจน เป็นประเด็นปัญหาที่ได้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกลุ่มชาวบ้านในช่วงที่มีการชุมนุมของสมัชชาคนจนครั้งที่ 2 ทางกลุ่มดงลานได้ร่วมเข้าให้คำปรึกษาแนวทางการเจรจาและการทำเอกสารกลุ่มปัญหานี้ประกอบด้วย

– กรณีปัญหาบ้านผาวัง จังหวัดหนองบัวลำภู ประเด็นปัญหาอ่างเก็บน้ำ

– กรณีปัญหาดอนหลักดำ กิ่งอำเภอลำสูง จังหวัดขอนแก่น ประเด็นปัญหาถูกประกาศเขตที่ดินสาธารณะทับที่ดินทำกิน

– กรณีปัญหาหนองยายโตะ อำเภอ ชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี ประเด็นปัญหาถูกประกาศเขตที่ดินสาธารณะทับที่ดินทำกิน

2.2 ประเด็นปัญหาที่มีการประสานงานผ่าน กป.อพช.ได้แก่

– กรณีปัญหาป่าดงช้า กิ่งอำเภอชำสูง และป่าดงช้า อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น ประเด็นปัญหากรณีพิพาทเรื่องที่ดิน

– กรณีปัญหาโคกหินขาว อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น ประเด็นปัญหาถูกประกาศเขตที่ดินสาธารณะทับที่ดินทำกิน

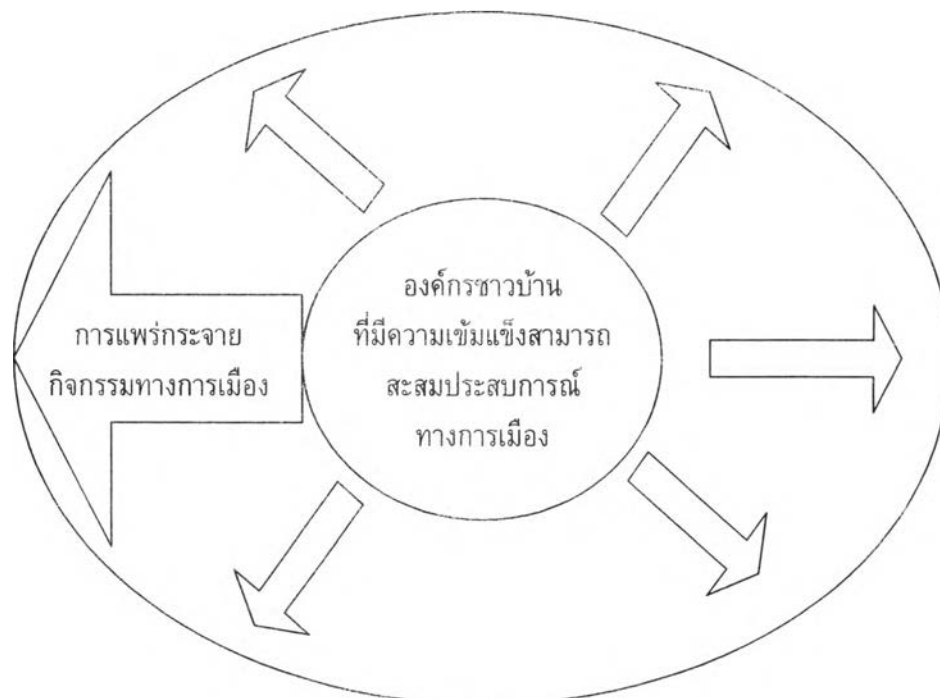
2.3 ประเด็นปัญหาที่มีการประสานงานผ่านองค์กรพันธมิตรอื่นๆ โดยองค์กรพันธมิตรได้นำเสนอประเด็นปัญหาให้กลุ่มดงลานเข้ามาให้คำปรึกษาเนื่องจากความสะดวกในขอบเขตพื้นที่การดำเนินงาน ซึ่งประเด็นปัญหานี้ได้แก่

– กรณีปัญหาภูเกล้าภูผาค่า จังหวัดหนองบัวลำภู ประเด็นปัญหาเขตอุทยานทับที่ดินทำกิน

– กรณีปัญหาบ้านดอนแดง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม ประเด็นปัญหาถูกประกาศเขตที่ดินสาธารณะทับที่ดินทำกิน

แผนภูมิที่ 5-4

กระบวนการสร้างความเข้มแข็งของภาคประชาชน

จากแผนภูมิที่ 5-4 การที่ชาวบ้านในพื้นที่ปัญหาสามารถรวมตัวกันเพื่อต่อสู้กับปัญหาที่เกิดขึ้นโดยได้รับการช่วยเหลือด้านข้อมูล และเทคนิคจากนักพัฒนาที่เข้ามาทำงานร่วมกับชาว

บ้านได้ก่อให้เกิดกระบวนการสะสมประสบการณ์ทางการเมืองแก่ชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านได้เกิดมุมมองวิถีคิดที่เป็นระบบ สามารถจัดตั้งองค์กรของชาวบ้าน ทำข้อมูลของพื้นที่ได้ด้วยตัวเอง และร่วมเป็นคณะกรรมการในการเจรจาปัญหาในพื้นที่

เมื่อองค์กรชาวบ้านที่มีความเข้มแข็งสามารถสะสมประสบการณ์ทางการเมืองจากการทำงานและการเคลื่อนไหว ได้ถ่ายทอดประสบการณ์ดังกล่าวให้กับชาวบ้านในพื้นที่ปัญหาอื่นๆ จะทำให้เกิดการแพร่ขยายกิจกรรมทางการเมืองในวงกว้าง

การแพร่กระจายกิจกรรมทางการเมืองได้เสริมสร้างให้เกิดเครือข่ายองค์กรชาวบ้านที่มีความเข้มแข็ง สามารถเผชิญกับวิกฤตการณ์ต่างๆ ที่มาจากภายนอกโดยเฉพาะปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรจากชุมชนที่ทวีความรุนแรงขึ้นทุกขณะ และเมื่อสามารถรวบรวมเครือข่ายองค์กรชาวบ้านมีความเข้มแข็งจากการต่อสู้อันหลากหลายมาร่วมทำกิจกรรมอย่างเป็นเอกภาพ ก็จะเกิดเป็น “พลังทวีทางการเมือง”(Political Synergy) ทำให้เกิดอำนาจต่อรองการเรียกร้องและปกป้องสิทธิของภาคประชาชนเพิ่มขึ้นอย่างทวี¹⁰

5.6 กิจกรรมและการแสวงหาทางเลือกการพัฒนาขององค์กรชาวบ้านป่าดงลาน

จากการต่อสู้เคลื่อนไหวขององค์กรชาวบ้านตั้งแต่การต่อสู้เพื่อเรียกร้องการ “คืนถิ่น” นับตั้งแต่โครงการ คจก. และการเข้าร่วมต่อสู้กับขบวนการเคลื่อนไหวต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น สทต. หรือสมัชชาคนจน ในด้านหนึ่งชาวบ้านได้เรียนรู้ถึงการจัดองค์กรเข้าต่อสู้เรียกร้องอันเป็นการเพิ่มอำนาจให้กับชาวบ้านในการต่อสู้ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น และอีกประการหนึ่งชาวบ้านที่เข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวได้จะได้เรียนรู้การพัฒนาทางเลือกซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ และสิ่งแวดล้อมของชุมชนชาวบ้าน

จากการเข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวทำให้ชาวบ้านได้รับข้อมูลทั้งจากการสื่อสารภายในขบวนการ เยี่ยมชมและดูงานการทำเกษตรกรรมทางเลือกของชาวบ้านที่ประสบผลสำเร็จ และการรณรงค์ของนักพัฒนาทั้งในระดับพื้นที่และนักพัฒนาที่เข้าเป็นพี่เลี้ยงของขบวนการเคลื่อนไหว ทำให้ชาวบ้านได้ตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องปรับแบบแผนการผลิตให้สอดคล้องกับสภาพของระบบนิเวศในท้องถิ่นนี้เพื่อให้เกิดหลักฐานในเชิงประจักษ์ที่ว่า “คนสามารถอยู่กับป่า” โดยไม่ทำลายสภาพแวดล้อมโดยเฉพาะชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในบริเวณป่าที่สูงและป่าต้นน้ำ

การทำงานประสานและส่งเสริมกันระหว่างองค์กรชาวบ้านป่าดงลานและโครงการพัฒนาและฟื้นฟูป่าดงลานทำให้ชาวบ้านเกิดการรวมตัวกันเพื่อการแก้ปัญหาของตนเองได้ในระดับหนึ่ง และมีความคาดหวังว่าชาวบ้านจะร่วมกันทำงานและแสวงหาทางเลือกในการพัฒนาได้โดยศักยภาพของตนเอง

กิจกรรมขององค์กรชาวบ้านป่าดงลานที่ผ่านมาพอสรุปได้ดังนี้

¹⁰ สุธี ประศาสน์เศรษฐ์, “แปดญาติดีด้วยสมัชชาคนจน,” วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง 1(เมษายน 2540) : 95.

5.6.1 งานพิทักษ์สิทธิ

องค์กรชาวบ้านได้ร่วมกับโครงการพัฒนาและฟื้นฟูป่าดงลานในการแก้ไขปัญหาที่ดินทำกินในเขตป่าดงลานมาตั้งแต่ปี 2535 จนถึงปัจจุบันแม้ว่าปัญหาสิทธิที่ดินทำกินของชาวบ้านจะยังไม่ได้รับการแก้ไขจนหมดสิ้นแต่ก็ได้รับการแก้ไขไปได้มาก

ชาวบ้านมีที่ดินในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าดงลานเนื้อที่ประมาณ 45,000 ไร่ จำนวน 2,700 ครอบครัวจาก 24 หมู่บ้านในเขตอำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น ได้เอกสารรับรองสิทธิ สปก. 4-01 แล้วทั้งสิ้น 2,292 ราย สำหรับผู้ที่ยังไม่ได้รับเอกสารสิทธิ์สำนักงานปฏิรูปที่ดิน จังหวัดขอนแก่นมีแผนดำเนินการให้แล้วเสร็จในปี 2541 จำนวน 408 ราย

เขตหมู่บ้านป่าไม้จำนวน 3 หมู่บ้านคือบ้านชำผักหนาม บ้านหนองหญ้าปล้อง และบ้านนาอุดม ได้มีมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2540 รับรองการออกเอกสารสิทธิ์ สปก. ใน 1 ปี ซึ่งทางสำนักงานปฏิรูปที่ดินจังหวัดขอนแก่นได้ดำเนินการรังวัดปักแนวเขตแปลงเพื่อออกเอกสารสิทธิ์ต่อไป การดำเนินการอยู่ในระหว่างการกฤษฎีกายกมอบพื้นที่ระหว่างกรมป่าไม้กับสำนักงานปฏิรูปที่ดิน

พื้นที่ในเขตป่าอนุรักษ์ 2 หมู่บ้านคือบ้านชำผักหนาม และบ้านดาดฟ้า-ดงสระคว่าน ได้มีมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 29 เมษายน 2540 ให้ดำเนินการออกเอกสารสิทธิ์ให้ภายใน 1 ปี ขั้นตอนการดำเนินการอยู่ในระหว่างคณะกรรมการกองทุนแห่งชาติพิจารณาเห็นชอบต่อไป

5.6.2 การจัดการทรัพยากรชุมชน

ภายหลังการ “คืนถิ่น” ของชาวบ้านป่าดงลาน คณะกรรมการชาวบ้านได้รณรงค์ให้ชาวบ้านได้ตระหนักในสิทธิของชุมชนต่อการดูแลทรัพยากรของท้องถิ่นอย่างยั่งยืนทั้งนี้เพื่อแสดงถึงความชอบธรรมของชาวบ้านที่จะอาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าต้นน้ำ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่อย่างคุ้มค่า ไม่ทำลายสภาพแวดล้อม

องค์กรชาวบ้านได้มีกิจกรรมในการจัดการทรัพยากรดังนี้

ก. การจัดที่ทำกินในเขตพื้นที่อนุรักษ์

บริเวณพื้นที่ป่าอนุรักษ์บ้านชำผักหนาม และบ้านดาดฟ้า-ดงสระคว่าน ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในเขตที่สูงและเป็นบริเวณป่าต้นน้ำชาวบ้านได้ร่วมกันจัดสรรที่ทำกินของชุมชนเองตามที่อยู่อาศัยของชุมชนได้กำหนดแนวเขตระหว่างป่าอนุรักษ์และที่ทำกินที่อยู่อาศัย และที่สาธารณประโยชน์ของชาวบ้าน การจัดสรรดังกล่าวได้ถือเป็นข้อตกลงของชุมชนโดยกำหนดกติกาสำหรับผู้มีสิทธิในที่ดินทำกินเดิมของตนเองเท่านั้น กฎเกณฑ์การจัดที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยของทั้ง 2 ชุมชนคณะกรรมการชุมชนได้ร่วมกันแลกเปลี่ยนความคิดเห็นแนวทางการจัดที่ดินทำ

กินให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนดังนี้ ขนาดที่ดินทำกินแต่ละครอบครัวสูงสุดไม่เกิน 25 ไร่ และต่ำสุดไม่เกิน 15 ไร่ และชาวบ้านจะไม่บุกรุกแผ้วถางป่าเพิ่มเติมเป็นอันขาด ถ้าหากผู้ใดละเมิดจะดำเนินการตามกฎหมายทันที

ข. การจัดการป่าชุมชน

องค์กรชาวบ้านป่าดงลานได้ตระหนักถึงการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงจัดให้พื้นที่สาธารณะของหมู่บ้านเป็นป่าชุมชนเพื่อบอกแนวเขตและจำแนกการใช้ประโยชน์จากป่าอนุรักษ์ และป่าชุมชนให้ชัดเจนป้องกันการบุกรุกป่าจากชาวบ้านในชุมชนและบุคคลภายนอก การจัดการป่าชุมชนมีพื้นที่ดังนี้

- ป่าชุมชนบ้านดาดฟ้าดงสะคร่าน 120 ไร่
- ป่าชุมชนบ้านชำผักหนาม 230 ไร่และเป็นป่าถาวร 1,500 ไร่
- ป่าชุมชนบ้านโนนทองกลาง 250 ไร่ ป่าชุมชนบ้านโคกป่ากุง 50 ไร่
- ป่าชุมชนบ้านท่าช้าง 38 ไร่ซึ่งเป็นพื้นที่ปลูกป่าใหม่ทั้งแปลง

ป่าชุมชนแต่ละแห่งมีคณะกรรมการป่าชุมชนดงลานกับชาวบ้านในพื้นที่ร่วมกันดูแลรักษาป่าชุมชน นอกจากนี้ในป่าชุมชนยังมีแผนการสำรวจความหลากหลายทางชีวภาพโดยคณะกรรมการป่าชุมชนจะจัดทำกิจกรรมสำรวจทุกปีอย่างต่อเนื่อง

5.6.3 การแสวงหาทางเลือกการพัฒนา

สถานการณ์ของชาวบ้านป่าดงลาน ประมาณร้อยละ 50 ของผู้ได้รับสิทธิในที่ดินทำกินจากการปฏิรูปที่ดิน (สปก.) จะต้องอพยพแรงงานไปทำกินที่อื่นอันสืบเนื่องจากในพื้นที่ยังขาดแคลนปัจจัยการผลิตที่เหมาะสมกับการทำเกษตรกรรมอันส่งผลต่อการประกอบอาชีพของเกษตรกรรายย่อยในพื้นที่ ผลที่ตามมาคือการสูญเสียที่ดินทำกินอันเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่สุดในการทำเกษตรกรรม¹¹

คณะกรรมการชาวบ้านแก้ไขปัญหาดินทำกินป่าดงลาน ได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของปัญหาดังกล่าว การย้อนกลับไปสู่การผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของตลาดมิได้สอดคล้องต่อการดำรงชีพของชาวบ้าน ดังนั้นคณะกรรมการชาวบ้านฯ จึงได้ร่วมกับโครงการพัฒนาและฟื้นฟูป่าดงลานเพื่อพิทักษ์สิทธิในที่ดินทำกินของชาวบ้าน และเสนอแนะแนวทางการฟื้นฟูอาชีพเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดินป่าดงลานในรูปแบบวนเกษตร และเกษตรผสมผสาน รวมไปถึงการส่งเสริมธุรกิจชุมชนเพื่อให้เกิดระบบวงจรทุนของชุมชนหมุนเวียนอย่างครบวงจร

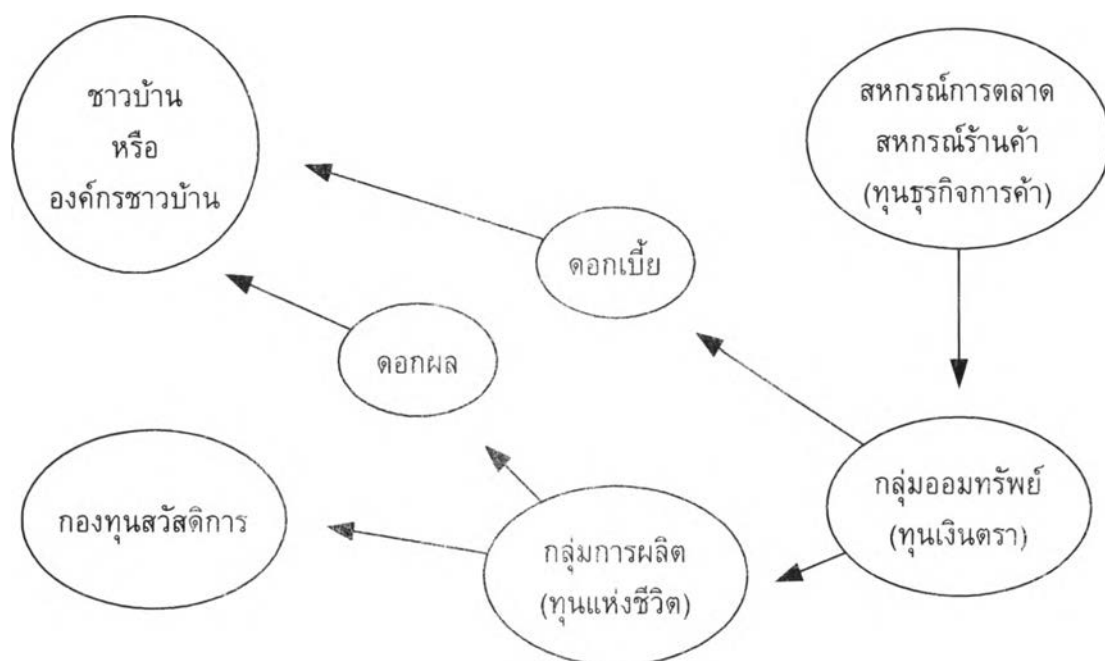
¹¹ “โครงการฟื้นฟูอาชีพเกษตรกรป่าดงลาน จังหวัดขอนแก่น,” (สำเนา)

วงจรถุนของชุมชนเป็นทั้งเป้าหมายและวิธีการในการสร้างความมั่นคง เข้มแข็งและมั่นคงให้กับโครงสร้างเศรษฐกิจของชุมชนเพื่อการกระจายรายได้ การมีส่วนร่วมในสิทธิความเป็นเจ้าของ การได้รับผลประโยชน์ตอบแทน การประกันสวัสดิการแก่สมาชิกในชุมชน และเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ คุณลักษณะเช่นนี้ต่างจากรูปแบบของระบบทุนนิยมที่มุ่งเน้นแข่งขันเพื่อช่วงชิงผลประโยชน์ของคนกลุ่มหนึ่งกลุ่มใด¹²

แนวการสร้างทุนของชุมชนจะเป็นจริงได้เงื่อนไขสำคัญประการแรกคือจะต้องพัฒนาทุนปัจเจกหรือทุนในครัวเรือนเพื่อยกระดับความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชนให้อยู่ดีกินดี และมีเงินออม จากนั้นค่อยยกระดับขึ้นสู่ธนาคารหมู่บ้านดำเนินการสร้างวงจรถุนให้เข้มแข็ง กระทั่งหมู่บ้านสามารถสะสมทุนได้มากเพียงพอที่จะสร้างสร้างโรงงาน สหกรณ์ ทำธุรกิจการค้า สร้างสวนเกษตรกรรมผสมผสานขนาดใหญ่ หรืออาจก้าวไปสู่การซื้อหุ้นในตลาดหลักทรัพย์เพื่อเข้ามีส่วนร่วมเป็นเจ้าของธุรกิจต่างๆ ในอนาคต¹³

แผนภูมิที่ 5-5

แสดงวงจรถุนของชุมชน

ที่มา : พิทยา ว่องกุล, "ยุทธศาสตร์ชุมชนอาชีพไทย," ใน ยกเครื่องเมืองไทย จินตนาการสู่ปี 2000, (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2539), หน้า 665.

¹² พิทยา ว่องกุล, "ยุทธศาสตร์ชุมชนอาชีพไทย," ใน ยกเครื่องเมืองไทย จินตนาการสู่ปี 2000 (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2539), หน้า 616-687

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 649.

ทั้งนี้กิจกรรมทางเลือกในการพัฒนาขององค์กรชาวบ้านป่าดงลานยังอยู่ในขั้นแสวงหาขั้นตอนอันจะนำไปสู่การพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนชาวบ้านซึ่งชาวบ้านได้พยายามพัฒนา กิจกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการแปรรูปผลผลิตในท้องถิ่น การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อให้เกิด ความช่วยเหลือในด้านเงินทุนระหว่างสมาชิกและเป็นการลดการพึ่งพิงแหล่งเงินกู้ต้นทุนสูง ความพยายามจัดตั้งตลาดเพื่อเป็นสื่อกลางในการจำหน่ายผลผลิตโดยเฉพาะสินค้าปลอดสาร เคมีจากกลุ่มเกษตรกรรมทางเลือก

ก. กิจกรรมการฟื้นฟูอาชีพเกษตรกรรม

พื้นที่ทำกินของชาวบ้านที่ได้รับการปฏิรูปที่ดินภายหลังการต่อสู้เรียกร้องจากโครงการ คจก. เป็นแนวเขตติดต่อกับพื้นที่ป่าสมบูรณ์ การที่ชาวบ้านส่วนใหญ่จะกลับไปประกอบอาชีพ การปลูกพืชไร่ย่อมส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน์และสภาพแวดล้อมของชุมชน และภูมิภาค

การทำเกษตรกรรมแผนใหม่ได้ก่อให้เกิดการชะล้างพังทลายของหน้าดิน ทำให้แหล่งน้ำ ธรรมชาติตื้นเขิน ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมิได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนชาว บ้านเท่านั้น หากแต่ยังส่งผลกระทบต่ออย่างรุนแรงต่อวิถีชีวิตของชุมชนโดยรวมของพื้นที่ลุ่มน้ำ ดัง นั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องดำเนินการส่งเสริมให้ชาวบ้านในพื้นที่ระหังกถึงปัญหา และผลกระทบอันเกิดจากการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยการอนุรักษ์และฟื้นฟู ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนควบคู่ไปกับการพัฒนาการผลิตการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ของชาวบ้านเพื่อตอบสนองความจำเป็นในการดำรงชีพทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม

เกษตรกรรมทางเลือกไม่ใช่เป็นเพียงเทคนิคการผลิต หากแต่เป็นการรวมระบบความ คิด วัฒนธรรม วิถีชีวิต การจัดการทรัพยากรด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น

การส่งเสริมเสริมงานเกษตรกรรมทางเลือกในพื้นที่ ชาวบ้านได้สรุปบทเรียนร่วมกับ โครงการพัฒนาและฟื้นฟูป่าดงลานถึงการผลิตทางการเกษตรแบบเดิมว่ามีอัตราความเสี่ยงจาก ภาวะตลาด สภาพะดินฟ้าอากาศ และการทำเกษตรแบบเดิมยังมีผลต่อการพังทลายของหน้าดิน และระบบนิเวศน์บริเวณต้นน้ำลำธาร

เพื่อเป็นการส่งเสริมแผนงานเกษตรกรรมทางเลือกคณะกรรมการหมู่บ้านร่วมกับโครง การฟื้นฟูป่าดงลานได้จัดตั้งกองทุนหมุนเวียนในนาม “กองทุนเกษตรกรป่าดงลาน” เพื่อช่วย เหลือให้ชาวบ้านที่ขาดแคลนได้กู้ยืมเงินเพื่อใช้ในการลงทุนโดยมีคณะกรรมการกองทุนเป็นผู้ พิจารณานอุมัติการให้กู้ยืม การกู้ยืมจะเป็นในลักษณะของกองทุนหมุนเวียนปีต่อปีโดยชาวบ้าน ที่กู้ยืมจะต้องเสียดอกเบี้ยในอัตราร้อยละ 5 ต่อปี

การสนับสนุนให้ชาวบ้านพัฒนากิจกรรมเกษตรทางเลือกตามลักษณะสภาพพื้นที่เพื่อให้ สอดคล้องกับรูปแบบการผลิตอันจะเป็นการช่วยฟื้นฟูและรักษาระบบนิเวศน์ ความอุดมสมบูรณ์ ของทรัพยากรดิน น้ำ และป่าไม้ แบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะคือ

วนเกษตร

พื้นที่เป้าหมายดำเนินการส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ตามไหล่เขา พื้นที่ลาดชันใกล้เคียงกับเขตป่าอนุรักษ์และบริเวณต้นน้ำลำธาร ในการดำเนินการมีชาวบ้านสนใจเข้าร่วม 362 ครอบครัว รวมพื้นที่ดำเนินการจำนวน 5,091 ไร่ เป็นพื้นที่ในอำเภอสีชมพู 17 หมู่บ้าน อำเภอชุมแพ 1 หมู่บ้าน และกิ่งอำเภอภูผาม่าน 1 หมู่บ้าน

วนเกษตร คือระบบการใช้ประโยชน์ในที่ดินที่จะดำรงกิจกรรมการผลิตต่างๆ ระหว่างการปลูกไม้ยืนต้น การเลี้ยงสัตว์ และการปลูกพืชเกษตร ให้มีความสอดคล้องซึ่งกันและกันและเกื้อกูลกับระบบนิเวศน์ในท้องถิ่น¹⁴

วนเกษตรจะเน้นการปลูกพืชเพื่อตอบสนองต่อความจำเป็นในการดำเนินชีวิตมากกว่าการเพาะปลูกเพื่อขายในระบบตลาด จึงมีทั้งพืชที่ให้ผลผลิตเร็วและพืชที่ให้ประโยชน์ในระยะยาว ทั้งพืชที่เป็นอาหาร ยาสมุนไพรรวมทั้งไม้เพื่อการใช้สอย โดยจะเน้นการใช้แรงงานของตนเองเป็นหลัก วนเกษตรจึงเป็นเสมือนการดึงเอามนุษย์กลับสู่ความเป็นเอกภาพกับธรรมชาติดังที่เคยเป็นมาในอดีต วิถีชีวิตแบบวนเกษตรไม่ใช้การหยุดปลงแล้วปล่อยให้ชีวิตไหลไปอย่างไม่มีแบบแผน แต่กลับเป็นการมองการณ์ไกลไม่ใช้มุ่งแต่ประโยชน์ระยะสั้นซึ่งจะกลายเป็นความโลภที่กลับมาทำลายตัวเองในท้ายที่สุด¹⁵

วนเกษตรมิได้เป็นการปฏิเสธรระบบตลาดโดยสิ้นเชิงเพราะว่ามีสินค้าที่จำเป็นหลายชนิดที่ไม่สามารถผลิตได้เอง แต่การผลิตเพื่อกินเป็นพื้นฐานที่เหลือจึงขาย แม้รายได้เป็นตัวเองจะไม่มากมายดังเช่นการปลูกพืชเศรษฐกิจแต่หนี้สินก็ไม่เกิดจนพอกพูนไม่รู้จบ

เนื่องจากชาวบ้านในพื้นที่ส่วนใหญ่มีอาชีพการผลิตพืชไร่เป็นหลัก การหันมาเลือกทำวนเกษตรในช่วงแรกชาวบ้านจะนำพันธุ์ไม้ผลอาทิมะขามหวาน มะไฟ น้อยหน่า ขนุน มะม่วง ลำไย ลงปลูกสลับกับการปลูกพืชไร่ตามแนวร่องจนกว่าไม้ผลจะให้ผลผลิต นอกจากนี้ยังมีแผนลดการใช้สารเคมีโดยมีเป้าหมายจะเป็นพื้นที่เกษตรกรรมที่ปลอดสารเคมีในที่สุด

การเกษตรแบบผสมผสาน

อาชีพส่วนใหญ่ของชาวบ้านคือการทำนา ในวันที่ 14 มีนาคม 2537 ชาวบ้านได้รวมกลุ่มขึ้นมาชื่อว่า "กลุ่มเกษตรทางเลือก อำเภอสีชมพู" กลุ่มชาวบ้านได้ร่วมกับโครงการพัฒนาและฟื้นฟูป่าดงลานแสวงหารูปแบบการทำเกษตรกรรมที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตและสภาพพื้นที่

การดำเนินการ ชาวบ้านได้รับการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรโดยการขุดสระในพื้นที่ทำการเกษตร สนับสนุนการปลูกพืชอายุสั้น ปลูกไม้ผล ระบบการผลิตก็ปรับเปลี่ยนจากการปลูกข้าวหรือพืชไร่เพียงชนิดเดียวมาเป็นการปลูกพืชหลายชนิดพร้อมกับการเลี้ยงสัตว์อันเป็นการเพิ่มรายได้และความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่

¹⁴ คณะทำงานโครงการทางเลือกวนเกษตร อีสาน, "เอกสารประกอบการสัมมนา "ทางเลือกวนเกษตร อีสาน" ครั้งที่ 1,"

¹⁵ ยุทธชัย เฉลิมชัย, สังคมถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท ความใฝ่ฝันของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสานแสงอรุณ, 2539), หน้า 32.

ในปัจจุบันชาวบ้านได้ปรับเปลี่ยนระบบการผลิตจากพืชเชิงเดี่ยวมาสู่ระบบเกษตรกรรมผสมผสานจำนวน 105 ครอบครัวยุคใหม่ในพื้นที่ 379 ไร่ ในจำนวนนี้ได้เกิดเกษตรกรที่สามารถเป็นแกนนำตัวอย่างในการทำเกษตรผสมผสาน 32 ครอบครัวยุคใหม่

ข. การส่งเสริมธุรกิจชุมชน

องค์กรธุรกิจชุมชน หมายถึงชมรมหรือสหกรณ์หรือใช้ชื่ออื่นใด โดยจะมีการจดทะเบียนหรือไม่ก็ตาม เป็นองค์กรที่เกิดการรวมตัวด้วยความสมัครใจของประชาชนจำนวนหนึ่งเพื่อทำธุรกิจชุมชนโดยมีวัตถุประสงค์และอุดมคติร่วมกัน และดำเนินการโดยชุมชนกล่าวคือสมาชิกมีส่วนร่วมในการลงทุน การบริหารจัดการและร่วมรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานของธุรกิจชุมชน มีการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่องในกระบวนการทำงานเพื่อแก้ปัญหาต่างๆ ขององค์กรทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ตลอดจนจิตใจของสมาชิก มีผู้นำตามธรรมชาติทั้งชายและหญิงเกิดขึ้นจากการผ่านกระบวนการทำงานร่วมกัน¹⁶

การทำธุรกิจชุมชนมิได้มีเป้าหมายอยู่ที่การทำกำไรเพียงประการเดียว เพราะนอกเหนือจากกำไรแล้วธุรกิจชุมชนยังมีเป้าหมายในการพัฒนาคน รวมถึงเป็นธุรกิจที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม และใช้เทคโนโลยีที่สะอาด

เพื่อให้องค์กรชาวบ้านสามารถดำเนินกิจกรรมทางด้านการผลิตสินค้าการแปรรูป การตลาด และการจัดหาทุนอย่างครบวงจรภายหลังจากการส่งเสริมและพัฒนาอาชีพเกษตรกรรมทางเลือกแล้ว ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้เป็นการส่งเสริมให้ชาวบ้านรู้จักการรวมกลุ่มดำเนินกิจกรรมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเอง

การส่งเสริมให้ชาวบ้านได้เรียนรู้การรวมกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมร่วมกันเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตตนเองโดยมีกิจกรรมดังนี้

การตลาด

ขบวนการผลิตเกษตรกรรมทางเลือกในพื้นที่ เป้าหมายในการผลิตที่สำคัญเพื่อตอบสนองต่อความต้องการบริโภคในครัวเรือน ผลผลิตที่ได้จึงเป็นผลผลิตที่มีคุณภาพสูงปลอดจากสารเคมี ดังนั้นการจัดตลาดชุมชนเพื่อให้ผู้ผลิตจำหน่ายผลผลิตให้กับผู้บริโภคโดยตรงจึงเป็นช่องทางในการนำสินค้าที่มีคุณภาพสู่มือผู้บริโภคโดยตรงในราคาถูก และยังส่งเสริมให้ชาวบ้านหันมาทำเกษตรกรรมทางเลือกมากยิ่งขึ้นเพราะมีตลาดรองรับโดยตรง

รูปแบบการดำเนินการเปิดเป็นตลาดขายสินค้าทั่วไปที่เรียกว่าตลาดเช้า มีคณะกรรมการในการจัดเก็บค่าสถานที่กับผู้ขายวันละ 2 บาท โดยมีเป้าหมายในการดำเนินการคือกลุ่มผู้บริโภคใน 2 หมู่บ้านคือบ้านโคกป่ากุง และบ้านโคกสูง จำนวน 300 ครัวเรือน และใน

¹⁶ ดิรก สาระวดี, "ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาธุรกิจชุมชน," เอกสารประกอบการสัมมนา "ทางเลือกและศักยภาพชาวอีสาน" จัดโดยสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2539.

อนาคตมีเป้าหมายที่จะขยายกลุ่มผู้บริโภคไปยังชุมชนอื่นๆ โรงพยาบาลและโรงเรียน และเป็นตลาดขายส่งผลผลิตทางการเกษตรปลอดสารเคมีในเมือง

สินค้าที่นำมาจำหน่ายเป็นผลผลิตจากกลุ่มเกษตรกรรวมทางเลือก สินค้าพื้นบ้าน และของใช้ในชีวิตประจำวันทั่วไป ความหลากหลายของสินค้ายังคงเป็นปัญหาอย่างหนึ่งในการดำเนินการเพราะยังมีน้อยไม่ตอบสนองครอบคลุมความต้องการของผู้บริโภค

การแปรรูป

การแปรรูปนอกจากจะเป็นการเพิ่มมูลค่าแล้วของผลผลิตแล้ว การแปรรูปสินค้าจากวัตถุดิบทางการเกษตรยังเป็นการสร้างอำนาจต่อรองเพราะสินค้าของชุมชนจะมีหลากหลายชนิดขึ้นและไม่จำเป็นต้องรีบนำออกจำหน่าย อีกทั้งชุมชนยังมีพลังมากขึ้นจากการรวมกลุ่มกันผลิตและจำหน่าย ไม่ต้องแข่งขันกันเองลดความขัดแย้งภายในและเพิ่มความเข้มแข็งภายในชุมชน¹⁷

การรวมกลุ่มของสตรีป่าดงลานเพื่อทำกิจกรรมการแปรรูปเป็นการสนับสนุนให้ผู้หญิงเข้ามามีบทบาทในการแสวงหาทางเลือกอาชีพเสริมนอกจากการทำนา ทำไร่ และรับจ้างที่เป็นอาชีพหลักของครอบครัวโดยมีเป้าหมายเพื่อรองรับผลผลิตการเกษตรของกลุ่มป่าดงลาน เป็นการจัดการทรัพยากรและเพิ่มมูลค่าของสินค้าที่มีในท้องถิ่นให้มีคุณค่า เพิ่มประสบการณ์ในการเรียนรู้จากกิจกรรมที่ทำร่วมกัน พัฒนาบทบาทและศักยภาพของสตรี นอกจากนี้กลุ่มสตรีจะก้าวไปสู่การประกอบธุรกิจชุมชนอื่นร่วมกับผู้ชายพร้อมกับการดำเนินกิจกรรมร่วมกับองค์กรชาวบ้านป่าดงลาน

การแปรรูปผลผลิตของกลุ่มสตรีป่าดงลานมีกลุ่มย่อยคือ บ้านนาอุดม บ้านโคกป่ากุง บ้านชำจำปาเหนือ และบ้านชำผักหนาม มีสมาชิกทั้งสิ้น 68 ราย เงินทุนจากสมาชิก(ทุนหุ้น) 7,600 บาท และทุนสนับสนุน 20,000 บาท

การบริหารจัดการกลุ่มสตรีจะเป็นไปโดยอิสระในการดำเนินกิจกรรม มีการแบ่งหน้าที่การผลิตและการตลาดในระหว่างสมาชิก การระดมทุนในระหว่างสมาชิกเพื่อผลิตสินค้าจากผลผลิตทางการเกษตรโดยการลงหุ้น หุ้นละ 50 บาทมีการแบ่งรายได้เป็นรายวันและเงินปันผลในรอบปี

กลุ่มออมทรัพย์

จากการประชุมคณะกรรมการชาวบ้านป่าดงลานปี 2538 เพื่อแสวงหาแนวทางการจัดหากองทุนเพื่อช่วยเหลือสมาชิกโดยการดำเนินการของกลุ่มออมทรัพย์เป็นการระดมทุนช่วยเหลือกันเองของสมาชิกในองค์กรชาวบ้านเพื่อจัดหาปัจจัยการผลิตทางการเกษตรและปลดเปลื้องภาระหนี้สินนอกระบบที่มีอัตราดอกเบี้ยสูงโดยที่ผู้กู้ไม่สามารถต่อรองได้

ดังนั้นกลุ่มชาวบ้านป่าดงลานจึงได้ร่วมกันจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นในวันที่ 3 ตุลาคม 2538 โดยมีสมาชิกจาก 8 หมู่บ้านคือบ้านโสกหาด หาดสวรรค์ นาอุดม วังทอง ท่าช้าง โนน

¹⁷ ยุทธชัย เฉลิมชัย, สังคมถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท: ความใฝ่ฝันของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม, หน้า 50.

หว่านไฟ ชำจำปาเหนือ และชำผักหนาม ปัจจุบันมีสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ 118 คน มีทุนสะสมประมาณ 290,000 บาท

ระเบียบการของกลุ่มออมทรัพย์สมาชิกจะต้องหุ้่นอย่างน้อย 1 หุ้่นหุ้่นละ 100 บาทและมีเงินออมเดือนละ 10 บาท ในการกู้ยืมได้กำหนดอัตราดอกเบี้ยไว้ร้อยละ 3 และต้องส่งเงินคืนทุก 6 เดือน การกู้ยืมต้องมีการค้ำประกันจากสมาชิกอย่างน้อย 2 คน นอกจากนี้กลุ่มออมทรัพย์ยังได้ขยายเงินทุนเพื่อสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมธุรกิจชุมชน สวัสดิการชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนในอนาคต

5.6.4 การให้การศึกษา

การให้ศึกษาในที่นี้มีได้หมายถึงเฉพาะการจัดการศึกษาให้ชาวบ้านเท่านั้น หากแต่รวมถึงการที่ชาวบ้านได้พูดคุย แลกเปลี่ยนความรู้ในระหว่างสมาชิก และเครือข่ายองค์กรชาวบ้านให้ได้รับทราบถึงสภาพปัญหา ประสบการณ์ในการทำงานพัฒนาในพื้นที่เพื่อนำมาปรับใช้ รวมถึงการรณรงค์เผยแพร่กิจกรรมขององค์กรชาวบ้านในระดับกว้าง

รูปแบบกิจกรรมขององค์กรชาวบ้านป่าดงลานในการให้การศึกษาแก่สมาชิกมีหลายรูปแบบแต่รูปแบบที่สำคัญได้แก่

1. การจัดประชุมสมาชิก เป็นการถ่ายทอดข้อมูลในระหว่างองค์กรซึ่งมีความจำเป็นที่ชาวบ้านจะได้รับทราบข้อมูลร่วมกัน และยังเป็น การถ่ายทอดข้อมูลระหว่างสมาชิกกับคณะกรรมการชาวบ้านให้เกิดความเข้าใจร่วมกัน
2. การจัดการศึกษาที่เป็นกิจลักษณะ เป็นการจัดศึกษาที่มีเป้าหมายและเนื้อหาเพื่อการศึกษาโดยเฉพาะในช่วงระยะเวลาหนึ่ง เช่นการฝึกอบรมชาวบ้านในด้านเทคนิคการบริหารจัดการธุรกิจชุมชน
3. การจัดทัศนศึกษา ดูงานนอกสถานที่เพื่อเสริมสร้างแนวความคิดในการนำไปปรับใช้ให้เกิดความเหมาะสม
4. การรณรงค์ทั้งในระดับพื้นที่และระดับนโยบาย เพื่อเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร กิจกรรมขององค์กรชาวบ้าน กระตุ้นการเข้ามามีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน และการนำเสนอข้อมูลสู่สาธารณชนโดยใช้สื่อต่างๆ